ZOZOLALA

tweemaandelijks stripinformatieblad | gratis | april/mei 1988 | week 14 t/m 22

Kolofon

ZozoLala is een onafhankelijk stripinformatieblad dat wordt uitgegeven door Stichting Zet.El te Nijmegen
(K.v.K. S.-056803)

ZozoLala verschijnt zes keer per jaar en is gratis voor klanten van de op deze pagina vermelde stripwinkels

Nr. 38 - april/mei 1988
(zevende jaargang)

Oplage: 7000 ex.

REDAKTIE:
Carl Bieker,
Peter Kuipers,
Mike Leenders,
Mat Schifferstein,
René Smulders,
Marinia Verbeek,
Wiel Weijers en
Ton van der Wielen

VASTE MEDEWERKERS:
Peter Leysen, Geert Marttin, Dick Matena, Bert van der Meij, Hedy Stegge en Kees Verhulst

MEDEWERKENDEN AAN DIT NUMMER:
John Benson, William M. Gaines, Frits Jonker, David Kasakove, Greg Potter, Art Spiegelman en Emiel Zolala

VOORPAGINA: Bernie Krigstein
(©William M. Gaines)

DRUK: SSN Nijmegen

NIEUW(TJE)S:
vóór 17 mei naar het

Redaktieadres:
Newtonstraat 36
6533 KG Nijmegen

KOPIJ EN STRIPS worden niet geretourneerd. Stuur alleen fotokopieën!

POSTBANK: gironr. 3253937
AMRO BANK: rek. 44.06.30.959
tnv. Zet.El, Nijmegen

ABONNEMENTEN: een jaarabonnement (6 nrs.) kost ƒ 18,00. Een abonnement voor twee jaar (12 nrs.) kost ƒ 30,00. Beide zijn te verkrijgen door storting van het bedrag op bovenstaande giro- of bankrekening, met vermelding van: *Abonnement Z.L. miv. nr.....*

OUDE NUMMERS: na te bestellen door storting van ƒ 2,50 per exemplaar (incl. verzending) op bovenstaande giro- of bankrekening, met vermelding van de gewenste nummers.
De nummers 1 t/m 9, 14, 15, 16 en 18 zijn uitverkocht!
(zie PostService voor herdruk nrs. 1 t/m 12)

Niets uit de inhoud van dit blad mag worden overgenomen of vermenigvuldigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

©1988: het copyright voor de vormgeving, de afzonderlijke artikelen en voor de strips en illustraties berust bij de auteurs en/of de betreffende uitgeverijen

Meditatief moment

Néén, lezer, weest gerust. ZozoLala is niet van plan u te verblijden met *de* boodschap, alhoewel we wel even stil willen staan bij een aantal zaken: ons streven is een goed blad te leveren dat de lezer kan boeien. We proberen dit te doen met enige kritische grondslag, wat geen gemakkelijke opgave is. Als amateurs waren we bij ZL toch gewend in de schaduw te staan van stripvakbladen als Striprofiel en Stripschrift. Met het verdwijnen van deze bladen moeten we nu constateren dat ZozoLala als stripkritisch infoblad ongewild enkele sporten op de ladder stijgt. De druk die daardoor op ons wordt gelegd ervaren we terdege. Uiteraard is dit gegeven voor ons een stimulans om extra kwaliteit te leveren; inzet en enthousiasme zijn er, aan tijd wil het nog wel eens ontbreken. Neemt niet weg dat we proberen om in elke ZL een zo gevarieerd mogelijk aanbod aan strip(info) te plaatsen.
Dat nog wel eens de nadruk wordt gelegd op een auteur waarvan in de toekomst een Zeer Luxe-album verschijnt, is *niet* vanwege de extra reclame (die 400 of 500 albums raken we zo ook wel kwijt). Wij willen alleen service aan de lezer bieden in de vorm van meer informatie over in Nederland onbekende stripauteurs. Deze ZL-auteurs komen *relatief* veel aan bod, maar dat wil niet zeggen dat het ten koste gaat van artikelen over andere auteurs. Ons ontbreekt het aan de tijd om alle artikelen te schrijven die we zouden willen schrijven. Iedere lezer die iets van zijn/haar favoriete auteurs in ZL gepubliceerd wil zien (en die bereid is daar *zelf* aan mee te werken) willen we uitnodigen om te reageren.
In deze ZL staat weer een auteur van de Zeer Luxe-reeks centraal: Bernie Krigstein. Daarnaast bieden we jullie het begin van een fantastische strip-streekroman (naar het boek van A. den Dooier) die over ± 90 jaar in boekvorm zal verschijnen. Als den teekenaar het tempo van 1 pagina per maand zo lang volhoudt.

C.B.

ZOZOLALA-STRIPWINKELS IN NEDERLAND

DE BOEKENHALTE
Assendorperstraat 103
8012 DH Zwolle
(038-221077)

BOEKSHOP
Grupellostraat 12
6461 EV Kerkrade
(045-459772)

BOES
Lievevrouwestraat 33
4611 JJ Bergen op Zoom
(01640-59366)

BOLSTER
Koninginnesingel 43
5911 KD Venlo
(077-5444069)

BOOKERS & STRIPPERS
Boterstraat 19
1811 HP Alkmaar
(072-121916)

'T CENTRUM
Nieuwstraat 3
2611 HK Delft
(015-144490)

'T CENTRUM
Korte Singelstraat 20
3221 GB Schiedam
(010-262584)

DUMPIE
Nieuwe Rijn 18
2312 JC Leiden
(071-126404)

EPPO
Kleine Berg 33
6511 JS Eindhoven
(040-441882)

FLATER
Grote Overstraat 12
7411 JC Deventer
(05700-19255)

FRANKA
Torenpassage 9
4811 XV Breda
(076-214153)

HET GEL[illegible]TEKEN
Grote O[illegible]37
1621 BR Hoorn
(02290-18623)

NOORD
1e Middellandstraat 110-C
3021 BH Rotterdam
(010-4258756)

NOORD
Zaagmolendrift 33
3036 JX Rotterdam
(010-4664368)

DE NOORMAN
Koningstraat 43
6811 DH Arnhem
(085-420909)

DE NOORMAN
Koningstraat 9
6511 LA Nijmegen
(080-226146)

OBELIX
Ten Katestraat 26-A
1053 CG Amsterdam
(020-855100)

PANDA
Frederikstraat 955-959
2514 LJ 's Gravenhage
(070-635950)

PAULUS
Verdronkenoord 62
1811 BG Alkmaar
(072-126041)

PEP
Oude Aa 1
5701 PZ Helmond
(04920-49222)

HET PERRON
St. Janstraat 3
4331 KA Middelburg
(01180-34747)

PIET SNOT
Vismarkt 3
3511 KR Utrecht
(030-318472)

PLAATJES–BOEKJES
Herenstraat 77
1211 CA Hilversum
(035-233646)

DE RAT
Korfmakersstraat 3
8911 LA Leeuwarden
(058-151600)

RICHARD
Romb. Hogerbeetsstraat 78
1052 XH Amsterdam
(020-842923)

SJORS
Scheffersplein 1
3311 EJ Dordrecht
(078-142012)

SPIRIT
Visstraat 23
5211 DM 's Hertogenbosch
(073-145530)

DE STRIP-AAP
Kuipersdijk 66
7512 CJ Enschede
(053-305261)

TOMMY
Nieuwlandstraat 14
5038 SN Tilburg
(013-358319)

YENDOR
Korte Hoogstraat 16
3011 GL Rotterdam
(010-4331710)

ZOZOLALA-STRIPWINKELS IN BELGIË

BEO
Hopland 15
2000 Antwerpen
(03/233.25.36)

CARAPACES
Parijsstraat 6
3000 Leuven
(016/22.58.40)

DE GALLIER
Zoutstraat 11
3800 St. Truiden
(011/67.17.39)

GOBELIJN
Mechelsestraat 35
3000 Leuven
(016/23.55.86)

IDEE FIKS
A. Dansaertstraat 52
1000 Brussel
(02/512.61.52)

PIERKE
Frans van Rijhovelaan 312
9000 Gent
(091/27.70.86)

SLOEBERKE
Zwevegemstraat 11
8500 Kortrijk
(056/21.96.68)

DE STRIEP
Katelijnestraat 42
8000 Brugge
(050/33.71.12)

DE STRIPOMAAN
Brusselsesteenweg 34
1500 Halle
(02/356.15.89)

TISTJEN DOP
Patersstraat 88
2300 Turnhout
(014/42.88.29)

WONDERLAND
Paardsdemerstraat 17
3500 Hasselt
(011/22.82.00)

Een studie van DE OVERLEVENDE

DE OVERLEVENDE van Bernard Krigstein is een van de beste stripverhalen die ooit gemaakt zijn. Het is een compact verhaal, dat met veel technisch kunnen verteld wordt en dat een gedetailleerde studie van de kant van de lezer verdient. De meeste stripverhalen, zelfs de goede, bevatten niet veel meer dan wat op het eerste oog al zichtbaar is. En dat heeft voor een deel te maken met de manier waarop strips gemaakt worden. Maar *De Overlevende* is rijk aan details en betekenissen, zowel wat de vorm als de visuele inhoud betreft. Het heeft de aandachtige lezer dus méér te bieden dan wat, bij lezen en herlezen, onmiddellijk te zien is. Wat volgt is geen definitieve analyse, maar de neerslag van één studie. Deze studie richt zich voornamelijk op het tekenwerk, maar daarbij moeten we in gedachten houden dat de tekenaar de uiteindelijke teksten van *De Overlevende* pas onder ogen kreeg toen ze gedrukt waren. Niemand weet meer wie het oorspronkelijke scenario geschreven heeft, maar de definitieve teksten zijn onmiskenbaar afkomstig van editor Albert Feldstein.

De Overlevende is een overtuigend verhaal, dat de meest dramatische gebeurtenissen van deze eeuw gebruikt als gegeven voor een korte confrontatie tussen twee tegenstanders. Dit basisgegeven heeft de tekenaar geïnspireerd tot het maken van een strip die nu een klassieker is. Maar het is ook de bijdrage van de tekenaar die het verhaal uittilt boven andere verhalen-met-een-onverwacht-einde en er een kunstwerk van maakt.

Veel van de overtuigingskracht die van het verhaal uitgaat is immers te danken aan Krigsteins persoonlijke stijl, die sterk verschilt van de manier waarop stripverhalen meestal worden verteld. Krigstein maakt geen gebruik van de overdreven beeldtaal die in strips gebruikelijk is om actie en emotie aan te geven (bewegingslijnen, grote zweetdruppels, enz.). Zijn manier van weergeven is veel afstandelijker. Hij gebruikt bijna nooit close-ups, een veel gebruikte techniek om de lezer nauw bij de gevoelens van een personage te betrekken, maar hij houdt een fysieke afstand tot die personages. Hij gebruikt geen, op de 'dramatische' film geïnspireerde, lichteffecten, maar past licht en donker op een meer abstracte manier toe. Krigstein probeert, waar hij kan, scherpe hoeken en rechte lijnen te gebruiken; vormen zonder een menselijke dimensie. Bovendien is er het hele verhaal door, de kille, afstandelijke, precieze, heldere weergave, die zich laat onderscheiden van de gebruikelijke manier van strips tekenen. De kracht van Krigsteins interpretatie ligt in het spanningsveld tussen een schijnbaar afstandelijke stijl en een uiterst emotionele inhoud. Het afstandnemen opent een perspectief dat de gebeurtenissen verheldert en de lezer dwingt tot een diepere, meer beschouwende analyse.

Het verhaal bestaat uit drie, goed te onderscheiden, delen: een eerste confrontatie, een lange flash-back en de ontknoping. Het eerste deel bepaalt de sfeer van het verhaal; de weergave van het dagelijkse stadsleven wordt gekoppeld aan een groeiend gevoel van onbehagen.

Pagina 1 lijkt heel eenvoudig: zes plaatjes van gelijke breedte tonen een man, die muntjes voor de metro koopt en staat te wachten op het perron. De symmetrie in de plaatjes doet denken aan de openingsplaat van een vroeger verhaal van Krigstein, *Monotony*, waarin hij die zelfde bladindeling gebruikt om de titel van het verhaal op de hak te nemen. Als we de plaatjes zelf beter bekijken komen echter grote verschillen tussen de twee verhalen naar voren. De paginastructuur toont in beide gevallen orde, maar de plaatjes uit *Monotony* zijn eenvoudig en ademen een lichte, luchtige sfeer, terwijl de plaatjes uit *De Overlevende* donker en dreigend zijn, en veel complexer van opbouw.

In plaatje 1 wordt de hoofdpersoon van onder af gezien, terwijl hij uit het licht de duisternis in loopt, die het plaatje overheerst. De metrò is een belangrijk element in het verhaal, en zowel de gezichtshoek als het overheersende zwart zijn de eerste signalen van Krigsteins visie op de metro: een grot, waarin dramatische gebeurtenissen zullen plaatsvinden (1).

In plaatje 2 is de lokettist degene die zich in een kooi bevindt, maar het is Reissman die achter tralies getoond wordt. Zijn ogen zijn in schaduw verborgen, terwijl de lokettist onschuldig wordt belicht. Die is ook met fijnere lijntjes getekend, terwijl Reissmans koude gezicht is geïnkt in dikke, zwarte lijnen. In plaatje 3 bevindt Reissmans gezicht zich nog steeds grotendeels in de schaduw terwijl de gezichten van de vreemden om hem heen geheel zichtbaar zijn. De compositie plaatst Reissman tegen een rij tralies; een zware, zwarte massa hangt boven zijn hoofd. Dit soort karakteristieke composities versterkt wat de tekst beschrijft: Reissman wordt geplaagd door herinneringen aan gruwelijke gebeurtenissen.

In plaatje 4 schieten de rails vóór de metro uit, in een krachtige, driedimensionale boog, die de rustige verticale en horizontale compositie doorbreekt, zoals het lawaai van de wielen de stilte verstoort (2). De metro, een belangrijk

JE KUNT HET *NOOIT* VERGETEN, CARL REISSMAN. ZELFS *HIER* IN *AMERIKA*, JAREN LATER EN DUIZENDEN KILOMETERS VAN JE GEBOORTELAND DUITSLAND... JE KUNT DIE *VERSCHRIKKELIJKE OORLOGSJAREN* NIET VERGETEN. DIE HERINNERINGEN ZULLEN JE BLIJVEN ACHTERVOLGEN ...OOK NU, TERWIJL JE TRAP NAAR DE METRO AFLOOPT, HET SCHEMERDUISTER IN...

JE HEBT NOG STEEDS EEN ACCENT, HOEWEL JE DE TAAL VAN JE NIEUWE VADERLAND BEHEERST, HET LAND DAT JE MET OPEN ARMEN ONTVING TOEN JE EINDELIJK ONTSNAPTE UIT HET CONCENTRATIEKAMP BERGEN-BELSEN... JE SCHUIFT HET GELD ONDER HET VENSTER DOOR...

JE LOOPT NAAR HET KLIKKENDE DRAAIHEKJE... STOPT HET MUNTJE IN DE GLEUF... EN LOOPT DOOR...

BRULLEND KOMT DE TREIN DE ZWARTE TUNNEL UIT EN VERBREEKT DE STILTE VAN 'T METROSTATION...

JE STAART NAAR HET AANSTORMENDE STALEN MONSTER...

JE KNIPPERT ALS DE EERSTE WAGON VOORBIJSCHIET EN DE VERLICHTE RAMEN VOORBIJFLITSEN IN EEN STEEDS LANGZAMER RITME...

element in het verhaal, maakt zijn entree alleen, net als Reissman in het plaatje erboven. Plaatje 5 toont, door een verandering van gezichtspunt, ook het perron, zodat Reissman en de metro met elkaar geconfronteerd worden.
Het is de moeite waard de verschillen tussen de plaatjes 4 en 5 te bekijken. In plaatje 4 zijn spoor en overspanning beide gebogen; door een zorgvuldig gebruik van zwarte schaduwen wordt diepte gecreëerd en de pilaren aan weerszijden zijn realistisch getekend. Hoewel er eveneens een zekere dieptewerking van plaatje 5 uitgaat, worden hier rechte lijnen gebruikt, geen zwarte vlakken, en bijna abstracte patronen op de rechtermuur. De belangrijkste perspectieflijn, de rand van het perron, is precies verticaal en creëert een 'opengedrukt' plaatje. Beide plaatjes creëren diepte, maar de gebruikte methodes zijn heel verschillend. In plaatje 4 worden de ogen van de lezer het plaatje binnengeleid, in plaatje 5 worden ze daarentegen úit het plaatje geleid, door de voorwaartse beweging van de metro, die uit het plaatje naar voren lijkt te komen. De twee plaatjes vormen twee aparte beelden; hun combinatie, die een sterk staccato-effect teweeg brengt, is veel vernunftiger dan de gebruikelijke 'filmische' aanpak, waarin het tweede beeld bijna identiek is aan het eerste, en alleen een voorwerp of persoon dichterbij komt. Krigstein maakt een plotselinge wending als hij de weergave van diepte in de plaatjes 4 en 5 vervangt door een volledig tweedimensionaal beeld in plaatje 6; zo reconstrueert hij op een knappe manier de daadwerkelijke schok die iemand voelt als hij een metro naderbij ziet komen, die vervolgens vlak voor hem langs schiet.
Hoewel dat niet onmiddellijk zichtbaar is, bouwt de relatie tussen plaatje 6 en plaatje 5 voort op de relatie tussen plaatje 5 en plaatje 4. De naderbijsnellende metro wordt in deze drie plaatjes steeds groter (de grootte van de ramen heeft de verhouding 2:5:30). Veel tekenaars zouden deze groei in omvang tonen, maar Krigstein gebruikt die geometrische verhouding óók om een dieptewerking te creëren --van een sterke diepte-illusie, via een iets meer samengedrukt beeld, naar een absoluut vlakke, tweedimensionale compositie (3).

EN DE TREIN REMT SISSEND AF...
JE LOOPT NAAR DE DEUR. EEN PASSAGIER STAPT UIT. JE VOELT DAT HIJ JE AANKIJKT EN JE HUIVERT. WAAROM BEN JE BANG, CARL? HET IS VOORBIJ! JE BENT NU IN AMERIKA! JE BENT VEILIG! JE BENT VRIJ...
E SORRY... ..
MAAR JE BENT BANG, NIETWAAR CARL? JE ZULT ALTIJD BANG ZIJN. JE BLIJFT DENKEN AAN DE GRUWELEN... DE HAAT... HET LIJDEN... EN JE ZULT BANG BLIJVEN. JE STAPT DE BIJNA LEGE WAGON IN EN LAAT JE OP DE BANK ZAKKEN...
DE DEUREN SLAAN DICHT. DE TREIN ZET ZICH SLINGEREND IN BEWEGING EN DENDERT HET STATION UIT, DE DONKERE TUNNELS ONDER DE STAD IN. JE VOUWT JE KRANT OPEN ...
JE PROBEERT TE LEZEN, MAAR DE WOORDEN HEBBEN GEEN BETEKENIS... NIETS HEEFT NOG BETEKENIS VOOR JE ...ALLEEN HET ZIEKMAKENDE GEVOEL DAT JE MEER DAN TIEN JAAR KWELT. HET CONCENTRATIEKAMP HEEFT JE GETEKEND, NIETWAAR, CARL REISSMAN?
JE KIJKT NAAR JE MEDEPASSAGIERS, GEVANGEN IN HUN EIGEN KLEINE WERELDEN VAN ANGST. JE BESTUDEERT HUN GEZICHTEN... HUN OGEN... JE KIJKT... EN KIJKT... WAT ZOEK JE, CARL? VOOR WIE BEN JE BANG?
KREUNEND RIJDT DE TREIN EEN ANDER STATION BINNEN EN KOMT MET EEN SCHOK TOT STILSTAND. DE DEUREN ZOEVEN OPEN. JE VOELT DAT ER MENSEN UITSTAPPEN...
...DAT ER IEMAND BINNENKOMT...
EN DAN... WORD JE HELEMAAL KOUD.. JE VOELT DE KOU... DE KOU VAN DE DOOD. JE STAART NAAR DE KRANT OP JE SCHOOT, JE DURFT NIET OP TE KIJKEN ... OMDAT JE WEET WAT JE ZULT ZIEN. MAAR JE HOUDT HET NIET LANG UIT! JE KIJKT! EN JE ZIET HEM...
SLIK!!
2

Het vlakke van plaatje 6 wordt versterkt door de meervoudige -'onrealistische'- beelden van de reizigers (4). Deze meervoudige beelden vervullen meer functies tegelijk. In de eerste plaats geven ze op een heel geslaagde manier het stroboscopisch effect weer, dat iemand ervaart als hij vlak bij een rijdende trein staat. In de tweede plaats kan Krigstein in het volgende plaatje (plaatje 1, pagina 2) met behulp van dezelfde vondst moeiteloos het afremmen van de metro aanduiden door hetzelfde beeld slechts twee keer te geven. Dit versterkt tevens de continuïteit, die het omslaan van de pagina moet overbruggen. Tenslotte is deze vondst zó opvallend, dat een reprise op de laatste pagina van het verhaal het effect sorteert van een coda. De meervoudige beelden zijn dus niet zomaar een fraaie kunstgreep, ze vervullen ook een praktische functie in het verhaal.
In plaatje 2 van de tweede pagina is Reissman opnieuw in schaduw gehuld; zijn ineengedoken rug en schouders vormen een zwart vlak, dat het plaatje beheerst. Het gezicht van de reiziger die uit de metro stapt wordt ons geheel verlicht en frontaal getoond; het is vriendelijk en open. Het contrast is duidelijk: de reiziger is 'vrij', Reissman niet, ondanks zijn pogingen zich van het tegendeel te overtuigen.
In plaatje 3 wordt Reissman op een andere manier getoond. We zien hier voor de eerste keer zijn ogen; zijn gezicht is een masker dat, onder het mom te suffen, zijn angst verborgen kan houden, --iets waartoe zijn ineengedoken lichaam en zijn opgezette kraag niet in staat zijn. De diagonaal, die gevormd wordt door de arm die tegen zijn gezicht gedrukt is, suggereert op subtiele wijze het verschil tussen de neutrale omgeving en Reissmans eigen spanningen. Hier en in plaatje 5 sluiten de kaders hem bijna claustrofobisch in.
Merk in deze drie plaatjes de eenheid in compositie op; in plaatje 1 staat Reissman links en kijkt hij naar rechts, in plaatje 2 staat hij in het midden en kijkt hij van ons weg, in plaatje 3 bevindt hij zich rechts en kijkt naar links; het personage is duidelijk in beweging.
Door de beelden van de plaatjes 4 en 5 onder één blok tekst te plaatsen kan de tekenaar twee gezichtspunten tegelijk laten zien; de lezende Reissman in plaatje 5 bevindt zich in de razende metro van plaatje 4. De licht hellende overspanning van de balken lijkt het slingeren van de metro aan te geven, dat vermeld wordt in de tekst.
Het volgende blok tekst doet on-Krigsteiniaans aan en zorgt voor een visueel onaantrekkelijk gat in het midden van de pagina; waarschijnlijk is het een gevolg van ruimtegebrek van de tekenaar. Maar het blok tekst refereert visueel wel aan de tekstkolommen in Reismanns krant in het vorige plaatje (5). Ook de woorden zelf -"... geen betekenis... Niets heeft nog betekenis voor je..."- kunnen beschouwd worden als een weerspiegeling van wat Reissman op dat moment ziet en ook als een commentaar op zijn gedachten. Gezien de omstandigheden was dit het beste dat Krigstein ervan kon maken (6).
De tekst voor plaatje 7 beschrijft Reissman, die de gezichten van zijn medereizigers bestudeert, hoewel dat niet waarschijnlijk is voor een man die zelf in angst leeft. Krigstein lost deze inkonsekwente karakterisering op door Reissman heimelijk naar de *weerspiegelingen* van de gezichten te laten kijken van achter zijn opgestoken kraag. Reissman wordt hier ingesloten

HIJ ZIT STIJF RECHTOP, LEEST ZIJN KRANT, KIJKT NIET NAAR JOU, MERKT JE NIET OP. MAAR JIJ HEBT HEM GEZIEN, CARL! JE HEBT ZIJN GEZICHT GEZIEN, HET GEZICHT WAARVAN JE WIST DAT JE HET OOIT TERUG ZOU ZIEN. EN VOOR DAT OGENBLIK BEN JE AL DIE JAREN BANG GEWEEST. JE TREKT MET JE MOND, JE NAGELS BOREN ZICH IN JE HANDPALMEN...
NEE! NEE! HIJ KAN ME NU NIETS DOEN! DAT DURFT HIJ NIET!
DE TREIN RIJDT GILLEND DOOR DE BOCHT... HET SCHRILLE GELUID GAAT JE DOOR MERG EN BEEN... EN VOERT JE TERUG NAAR HET VERLEDEN...
...NAAR EEN ANDER SCHRIL GELUID... HET GESCHREEUW VAN EEN KLEINE MAN MET EEN WILDE BLIK IN ZIJN OGEN, ZWART HAAR EN EEN KLEIN SNORRETJE...
SIEG HEIL... SIEG HEIL... SIEG HEIL!
WEET JE NOG, CARL? HERINNER JE JE DIE KLEINE MAN IN UNIFORM... DIE EERST VOOR KLEINE GROEPEN STOND... TOEN VOOR GROTERE... EN UITEINDELIJK VOOR MASSA'S... DIE HYSTERISCH GILDE OVER DE VEROVERING VAN DE WERELD... JIJ WAS DAAR... IN EEN VAN DIE MENIGTES, WEET JE NOG, CARL?
¡SIEG HEIL!
EN TOEN HET GESCHREEUW VAN DE KLEINE MAN VERSTOMDE EN DE MENIGTE ZICH VERSPREIDDE, VOELDE JE JE ZIEK... WEET JE NOG HOE MISSELIJK JE WAS, TOEN JE JE NAAR HUIS SLEEPTE...
ARBEIT MACHT DAS LEBEN SÜSS
ER WAREN ER MEER ZOALS JIJ, CARL...
...ER WAREN ANDEREN DIE AFKEER VOELDEN EN MISSELIJK WERDEN VAN DE IDEEËN DIE DE KLEINE MAN UITSCHREEUWDE. MAAR ZIJ KONDEN HET TIJ NIET KEREN, HÈ CARL... ZIJ KONDEN DE STROOM VAN HAAT DIE MET KNUPPELS EN REVOLVERS DOOR DE STRATEN GOLFDE, DIE WERD OPGEZWEEPT DOOR HET GESCHREEUW VAN DE KLEINE MAN, NIET TEGENHOUDEN...
3

door gezichten, rechts van hem weerspiegeld, links van hem in het echt, net als hij gevangen wordt gehouden in het beeldkader van plaatje 3 (7).
Het eerste plaatje van het laatste drietal, plaatje 8, is de symmetrische tegenstelling van het voorafgaande plaatje. Door een ommezwaai in het gezichtspunt kunnen we nu de mensen zien, wier reflecties eerder in het raam zichtbaar waren; de man met de pet, de vrouw met de tulband.
Van plaatje 8 naar plaatje 9 is er een verandering van een objectief naar een subjectief gezichtspunt; één van de twee duidelijk subjectieve plaatjes in het verhaal. We weten dat de man die binnekomt belangrijk is, want we zien hem door de ogen van Reissman. Ook de sobere, éénregelige tekst isoleert het gebeuren.
Plaatje 9 is op meer manieren opvallend. In plaatje 8 wordt Reissman van heel dichtbij getoond, terwijl de zich verwijderende passagiers op de achtergrond getoond zijn. Hierdoor wordt een dieptewerking gecreëerd, die in schril contrast staat met het platte vlak van plaatje 9. Verder is er een tegenstelling tussen de ronde omtrekken van de jassen van de vertrekkende passagiers en het massieve, vierkante zwart van de nieuwe reiziger. Tot slot is er het belangrijke verschil tussen het schetsmatige en rommelig aandoende plaatje 8 en de strakke eenvoud van plaatje 9.
De man die binnenkomt is in het zwart gekleed en hij heeft een gezicht als een doodshoofd. Hij wordt omgeven door een Mondriaanachtige abstractie van de Perfecte Orde, de zekerheid van de vergelding die Reissman spoedig zal treffen (8).
Reissmans reactie op de nieuwe passagier wordt in plaatje 10 benadrukt door de eerste en vrijwel enige close-up in het verhaal. Zijn met angst beladen ogen worden ingesloten door zijn hoed en de krant. Het overdreven wit van zijn ogen, door zwart omrand, verhoogt het dramatische effect en contrasteert met de nauwe spleetogen waarmee Reissman daarvoor de andere passagiers observeerde.
Op dit dramatische moment trekt Krigstein zich terug. De tekst bij plaatje 1 op pagina 3 beschrijft het zenuwachtige trekken van Reissmans mond, zijn nagels die zich in zijn handpalmen boren; maar we zien alleen zijn rug, onopvallend in de hoek van een totaalopname geplaatst. De confrontatie vindt nog niet plaats. Krigstein geeft alleen de tegenstanders hun plaats op het toneel: op gelijke hoogte, ieder aan een kant van een bijna lege metrowagon, gescheiden door een eenzame reiziger, die zich verveelt of slaapt en zich niet bewust is van het drama dat zich tussen de beide mannen voltrekt. Reissman en de Man zijn geïnkt in zwarte vlakken, in tegenstelling tot de manier waarop de grote wagon waarin ze zich bevinden is weergegevan: Krigsteins metro is kil, steriel en doods; het is niet het bekende, afgeleefde, met afval bezaaide vervoermiddel waarin wij ons thuisvoelen (9).
Na aldus het toneel te hebben ingericht, vervolgt Krigstein het verhaal met drie pagina's flash-back; daarbij fungeert plaatje 2 als het verbindende element.
In het eerste deel van *De Overlevende* wordt spanning gecreëerd door technische kenmerken van het tekenwerk (ruimtelijke relaties, de tegenstelling tussen zwart en wit, het al dan niet gebruiken van diepte, enz.); in het tweede deel worden eenduidige visuele symbolen en metaforen gebruikt om politieke en morele opvattingen weer te geven. Bovendien bestaat het flash-backgedeelte als het ware uit een serie foto's; de nadruk ligt niet zozeer op de continuïteit. Elk plaatje verschaft een afzonderlijk stuk historische informatie.
Misschien is het feit dat in dit deel van het verhaal de personages geen directe rol spelen, een zwakke plek in het geheel (het gaat namelijk om een verhaal met een verrassende wending aan het slot). Maar deze onpersoonlijke benadering geeft Krigstein wel de mogelijkheid om de universele aard van de conflicten in het verhaal duidelijk te maken.
In dit gedeelte van het verhaal is Krigsteins koude, afstandelijke weergave het meest duidelijk. Hij maakt veelvuldig gebruik van totaalopnames. De verschrikkingen die in de tekst worden beschreven worden systematisch afgezwakt in de plaatjes. Maar dit afstandnemen dient juist om het gruwelijke van de gebeurtenissen die onder het nazi-regime hebben plaatsgevonden te accentueren.
Het eerste plaatje van de flash-back, plaatje 3 op pagina 3, is een totaalopname waarin het geschreeuw van de menigte een echo is van het brullen van de trein, terwijl in de tekst het gekrijs van de wielen van de trein die door de bocht gaat verbonden wordt met de schrille stem van Hitler. Krigsteins keuze voor een totaalopname van een dergelijke massabijeenkomst is beter dan een close-up van Hitlers gezicht zoals dat in de tekst wordt beschreven.
Dit beeld geeft op krachtige wijze een allesomvattende blik op een periode in de geschiedenis. In de blokken van grote mensenmassa's en de hoekige rand van het podium vangt Krigstein de grondgedachte van macht en het monumentale karakter van de nazibijeenkomsten. Het 'Sieg Heil' is niet in een gewone tekstballon geplaatst, maar hangt boven de menigte als een wijd en zijd verbreide kreet.
In plaatje 4 draait Krigstein de gang van zaken om: hij toont een close-up van gezichten met glazige ogen waar de tekst spreekt van massabijeenkomsten. Op die manier doet hij méér dan alleen de tekst illustreren; hij voegt er een element aan toe.

In plaatje 5 staan de mensen geheel in de schaduw van de hoog boven hen uittorende fascistische figuren. Ze bewegen zich moeizaam, alsof ze gehypnotiseerd zijn. Het opwaaiende pamflet verkondigt: 'Arbeit macht das Leben süss', een zin die boven de ingang van Auschwitz en andere concentratiekampen stond (10).
Plaatje 6, een plaatje dat Krigstein toevoegde toen het verhaal uitgebreid kon worden, isoleert Reissman van de rest van de menigte. Opnieuw is hij in schaduw gehuld. De compositie van plaatje 7 herhaalt die van plaatje 5: beide tonen een groep naderende mannen, gezien vanuit een laag gezichtspunt. Er is tevens samenhang tussen de plaatjes 5, 6 en 7. De eenzame figuur van Reissman scheidt het eerste en het laatste plaatje en suggereert dat Reissman van een lid van de menigte een nazi wordt (11).
De drie plaatjes bovenaan pagina 4 vormen een opmerkelijk drieluik dat laat zien hoe allesomvattend het effect van het onmenselijke nazisme op het Duitse leven was; niet alleen de Joden werden getroffen. Omdat de herkenning universeel moest zijn, gebruikt Krigstein duidelijke symbolen. Er worden etiketten geplakt zoals dat in politieke cartoons wordt gedaan (de aapachtige gezichten van de bruinhemden zijn dan ook op het karikaturale af). Aan de bovenkant zijn de woorden 'Kultur' en 'Jude' en een kruis afgebeeld, alsof ze als titels voor de plaatjes fungeren; zij refereren aan de drie belangrijkste levensstijlen in Duitsland, met het Jodendom dat het meest geleden heeft in het midden.
Onder deze titels laten droomachtige scènes het geweld zien dat tegen de verschillende sociale klassen werd gebruikt: de intellectuelen, de middenstand en de arbeiders. De titels van de boeken hebben vooral een symbolische betekenis; de Davidster is zeker een symbool, de schouderbanden van de overall van de vallende man ook. Dat dit laatste symbool voor Krigstein belangrijk was, mag blijken uit het feit dat hij zich acht jaar nadat hij het verhaal voor het laatst had gezien, nog herinnerde dat de inkleurster tot zijn ergenis de banden per ongeluk dezelfde kleur had gegeven als het shirt.
Merk op dat plaatje 2 een bruinhemd laat zien die op het punt staat te slaan. Hoewel plaatje 3 een andere scène toont wordt de handeling voortgezet en is daar de slag toegebracht. In plaatje 3 zijn de uitgestrekte armen van de man parallel, qua compositie en thematiek het kruis aan de muur. De tegels van de vloer zijn licht hellend en benadrukken op subtiele wijze hoe de vallende man zijn evenwicht verliest. Let ook op andere details: de bloeddruppels die uit het woord 'Kultur' vallen in plaatje 1 en de toeschouwer in plaatje 3, die lacht zonder blijk van mededogen.
In plaatje 4 plaatst Krigstein opnieuw tekst en beeld naast elkaar. Waar de tekst spreekt van een golf van dolle haat en angst, laat het plaatje de keerzijde zien: alles is kil, efficiënt en ordelijk, met exact horizontale kolonnes van anonieme soldaten en overweldigende verticale zuilen van Nazi-architectuur. De tekst van het flash-backgedeelte beschrijft nergens de extreme discipline die inherent is aan het fascisme; toch is dat een element waarvan je je bewust moet zijn om de aard van het fascisme te kunnen begrijpen. Krigstein laat ook dit element zien. In het fascisme zijn haat en discipline met elkaar verbonden. Tekst en beeld van plaatje 5 weten deze op geslaagde wijze te combineren.
In tegenstelling tot de gezichtsloze automaten in plaatje 4 hebben alle gevangenen die afgebeeld zijn in plaatje 5, hoewel ze op elkaar lijken, een individuele expressie, steeds een andere uitdrukking van lijden. De gevangenen lijken kalm, bijna verdoofd. De kracht van dit plaatje wordt gedeeltelijk ontleend aan zijn inspiratiebron, een historische foto van gevangenen in een kamp.
Plaatje 6 toont het uitzicht vanaf een bewakingstoren, een beeld dat Reissman vele keren moet hebben gezien - opnieuw een aanwijzing dat Reissman één van de onderdrukkers was en geen slachtoffer. De weg in het stille, sombere plaatje doet denken aan een hakenkruis. Opnieuw is het decor ordelijk; kille, egale muren verbergen de gruwelen die in de tekst worden beschreven.
In plaatje 7, een ander beeld van de gaskamers, krijgen de sombere tinten nog meer de overhand. Zwart en grijs zijn zo sterk vertegenwoordigd dat het lijkt alsof ze alle kleuren willen verdrijven. Maar dat geldt alleen voor het bovenste deel van het plaatje, dat door de bovenkant van de muur nadrukkelijk in tweeën is gedeeld. De onderkant van het plaatje is schoon. We zien de Duitsers die naar hun werk gaan en aan de stank proberen te ontkomen. De boom verbindt de beide helften van het plaatje; bovenin zijn de bladeren zwart gemaakt.
In plaatje 1 op pagina 5 komen de gruwelen opnieuw tot uiting in de tekst, terwijl Krigstein normaal uitziende doktoren afbeeldt die, als je alleen het plaatje bekijkt, evengoed een heilzame operatie zouden kunnen uitvoeren. Met de tekst ernaast is het gebrek aan gruwelen in de tekening misschien wel angstaanjagender dan elke grafische weergave van martelingen ooit zou kunnen zijn. Voor een deel werd het onbegrijpelijke en gruwelijke van wat er in de kampen gebeurde veroorzaakt door het feit dat degenen die tot de leiding behoorden hun griezelige werkzaamheden zagen als alledaagse arbeid.
In plaatje 2 domineert de onschuldig lijkende lamp. Krigstein laat ons niet de kantoren zien die beschreven worden in de

NIEMAND KON VOORKOMEN DAT ER BOEKEN VERBRAND WERDEN...
KULTUR
HEINE
BEETHOVEN
THOS MANN
...DAT ETALAGERUITEN WERDEN INGESLAGEN EN WINKELS GEPLUNDERD...
JUDE
...DAT HUIZEN WERDEN BINNENGEDRONGEN...
EEN GOLF VAN WAANZIN ... OVERSPOELDE JOUW GEBOORTELAND ... EEN GOLF VAN DOLLE HAAT EN ANGST, VAN BLOEDVERGIETEN, VAN UITBARSTEND GEWELD ... EEN WOESTE STROOM DIE JOU EN ZOVELE ANDEREN MET ZICH MEESLEURDE ...
HEIL HITLER!
WAT GEBEURDE ER MET JOU, CARL ? WANNEER WERD JIJ MEEGETROKKEN IN DIE STROOM ? WANNEER ZAG JIJ VOOR HET EERST HET CONCENTRATIEKAMP BERGEN-BELSEN EN DE MENSELIJKE ELLENDE ACHTER PRIKKELDRAAD ..?
WEET JE NOG, CARL ? HERINNER JE JE DIE AFSCHUWELIJKE STANK VAN DE GASKAMERS NOG, DIE ELK UUR HONDERDEN VAN JOUW LANDGENOTEN VERNIETIGDEN ..?
HERINNER JE JE DE STANK VAN MENSELIJK VLEES, DAT BRANDDE IN DE OVENS ... VAN MANNEN ... VROUWEN ... KINDEREN ... MENSEN DIE JE EENS GOED KENDE ...
4

HERINNER JE JE DE ONMENSELIJKE MARTELINGEN... HET GESCHREEUW IN DE NACHT... HET MEELIJWEKKENDE GEJAMMER VAN DE SLACHTOFFERS..? DE KRANKZINNIGE EXPERIMENTEN VAN MENSELIJKE PROEFDIEREN... DE MOEDWILLIGE VERSPILLING VAN MENSELIJK LEVEN..?
...DE LAMPEN DIE BRANDDEN IN DE KANTOREN... ACHTER KAPPEN VAN MENSENHUID..?
KIJK, CARL! KIJK NAAR HET GEZICHT VAN DE MAN DIE TEGENOVER JE ZIT IN DE NU LEGE METROWAGON! KIJK!... EN HERINNER JE DE BEWAKERS DIE MET LEEDVERMAAK DE SADISTISCHE ORDERS VAN HET 'HERRENVOLK' UITVOERDEN... DIE SLOEGEN... SCHOPTEN!... DIE VROUWEN EN KINDEREN NAAR DE BRANDENDE OVENS BRACHTEN...
...DE BEWAKERS DIE SCHOPTEN EN DUWDEN... DE HULPELOZE KAMPBEWONERS OPHOOPTEN IN DE PAS GEDOLVEN MASSAGRAVEN...
...WILD LACHEND, TERWIJL ZE HUN SLACHTOFFERS LEVEND BEGROEVEN... ONDER DE AARDE, DIE HUN NIETIGE KRETEN SMOORDE... DIE HUN NIETIGE LEVENS DOOFDE...
5

tekst, maar het beeld van losbandige nazi's in hun vrije tijd; misschien om het contrast met de gruwelen van de kampen groter te maken. De lichaamshoudingen doen in de verte denken aan George Grosz (12).
De montage van plaatje 3 brengt ons voor korte tijd in het heden terug en verbindt de historische gebeurtenissen met het drama in de metro. De wielen van de trein en de ritmische herhaling van het gezicht van de Man roepen opnieuw op krachtige wijze het geraas van de metro op. Maar de beelden uit Reissmans verleden branden letterlijk door de voorkant van de trein heen en de flash-back gaat verder.
De plaatjes 4 en 5 lijken realistische afbeeldingen maar de aparte manier waarop ze getekend zijn doet denken aan een droom. De lichamen lijken in *slow motion* in één groot graf te vallen. Door noch een achtergrond, noch het graf zelf te tekenen, bereikt Krigstein een onwerkelijk effect. De inkleurster, Marie Severin, schijnt zich dit te hebben gerealiseerd; ze gebruikt onrealistische kleuren: één uniforme kleur voor de figuren en een andere voor de achtergrond. Let ook op de details zoals de baby die in de kuil valt en de bewaker die naast de stapel schoenen van de slachtoffers staat en nonchalant een sigaret opsteekt.
Plaatje 1 op pagina 6 beeldt uit wat in de tekst wordt gezegd: de oorlog is voorbij. Zowel de civiele als de militaire verwoesting van Duitsland zijn afgebeeld. In een bijzonder effectieve compositie contrasteert Krigstein de vernielde Duitse tank op de voorgrond met die van de Russen die naderbij komen. De tekst geeft aan dat de Man zich op het strijdtoneel bevindt, maar Krigstein laat alleen het landschap zien om de close-up in het volgende plaatje te benadrukken.

Hoewel het verhaal verteld wordt in de tweede persoon (een vertelvorm die zelden gebruikt wordt, behalve bij EC) maakt Krigstein vrijwel geen gebruik van subjectieve standpunten, misschien omdat overmatig gebruik ervan een truc zou zijn. Zelfs Krigsteins eigen experiment met het subjectieve gezichtspunt in *You, murderer* (duidelijk geïnspireerd door een ander EC script in de tweede persoon) heeft, hoewel het voortreffelijk is, iets gekunstelds, zodat het niet kan tippen aan de klassieke aanpak van *De overlevende*.
Plaatje 2 is het tweede, duidelijk subjectieve plaatje in het verhaal en de wraakzuchtige blik van de Man is niet alleen op Reissman gericht, maar ook op de lezer. De lezer is niet langer een onbevangen toeschouwer zoals in de flash-back; Reissmans schuld is nu ook zijn schuld.
De flash-back, die in 18 of 20 plaatjes een opmerkelijk mozaïek van beelden uit de naziperiode toonde, eindigt met plaatje 3. Het vreemde perspectief in dit plaatje laat de mensen langs de kant van de weg eruit zien alsof ze al onder de grond liggen. Merk op dat de doden soldaten zijn en de levenden burgers. Een hond overschrijdt de lijn die de levenden van de doden scheidt - misschien Cerberus, de hellehond.
We worden teruggevoerd naar het heden en Krigstein begint zijn avontuur in subjectieve tijdsbeleving. Vrijwel de helft van het totale aantal plaatjes is gewijd aan wat er in de volgende momenten gebeurt; momenten die voor Reissman een eeuwigheid lijken te duren. Deze momenten vormen de kern van het verhaal; Op een bepaalde manier ís dit het verhaal, want tot nu toe is er niets anders gebeurd dan dat twee mensen tegenover elkaar hebben plaatsgenomen in de metro. Alléén Reissmans dood laten zien in één plaatje, zoals het oorspronkelijke script misschien heeft gedaan, zou de dramatische strekking van het verhaal geen goed hebben gedaan.
In het derde deel van het verhaal is er opnieuw sprake van een sterke continuïteit van plaatje tot plaatje. Maar waar het eerste deel voortgaat in een regelmatig ritme, is het derde deel veel onregelmatiger, als het doodsbenauwde gehijg van een rennende man. Het ritme wordt versneld en vertraagd, afhankelijk van de behoeften van de vertelling. Tijd wordt als het ware elastisch.
Hoewel in het eerste gedeelte van het verhaal elk plaatje deel uitmaakt van een sterke continuïteit, bevat elk plaatje op zich ook veel informatie, zowel wat de details betreft als de manier waarop het is getekend. Vanwege het introducerend karakter was dit een natuurlijke en noodzakelijke benadering.
In het derde deel is het verband tussen de plaatjes onderling veel sterker en bevat elk plaatje over het algemeen minder details. De introductie is voorbij en nu wordt Krigsteins toepassing van verschillende ritmes belangrijk, die de lezer meevoeren naar een gewelddadige climax. De hoeveelheid informatie in elk plaatje is dus van groot belang; ze moet voldoende zijn om het dramatische gegeven van de gebeurtenis te vatten, maar mag door overdaad niet het ritme in de plaatjes verstoren.
De laatste vijf plaatjes van pagina 6 worden voortdurend hoger en smaller. Door het hoger worden, wordt de lezer als het ware naar de gebeurtenis toegebracht, terwijl door het smaller worden het ritme wordt opgevoerd. De horizontale achtergrond in plaatje 5 verandert in een diagonale in plaatje 6, waardoor het ritme eveneens versneld wordt.
De plaatjes 4 en 5 werken als twee rijmende versregels. In plaatje 4 is Reissman één brok zenuwen; hij verbergt zich achter zijn krant, hij houdt zijn schouders opgetrokken, zijn jukbeenderen zitten hoog en gespannen. In het volgende plaatje vinden een aantal subtiele veranderingen plaats. Reissman laat eindelijk de spanning gaan, die hij vanaf het begin van het verhaal met zich meegedragen heeft; zijn krant, zijn

schouders en kaken zakken omlaag.
In de volgende twee plaatjes (6 en 7) wordt het tegenovergestelde gezichtspunt gebruikt, maar de symmetrische balans tussen de twee hoofdpersonen is in stand gehouden. In plaatje 5 kijken we over de rechterschouder van de Man, in de plaatjes 6 en 7 over de linkerschouder van Reissman.
De veranderingen tussen de plaatjes 6 en 7 zijn eveneens veelbetekenend. De belangrijkste verandering is de verandering van de Man van een ondefinieerbare vleesklomp in een rechtopstaand, boos kijkend individu, van slachtoffer in aanvaller. Er zijn andere, minder opvallende, maar even belangrijke veranderingen. Reissmans hoed is gezakt, dichter bij zijn kraag gekomen. Hij is achteruit gedeinsd, terwijl hij zijn arm opheft in een gebaar van verdediging.
Net als de plaatjes 6 en 7 op pagina 6, zijn ook de eerste drie plaatjes op pagina 7 verenigd onder één blok tekst; dit maakt dat ze in een flits de analyse van één kort moment vormen. Maar let erop dat elk van de drie plaatjes getoond wordt vanuit een iets ander perspectief.
Opnieuw zijn het de veranderingen van plaatje tot plaatje die zo boeiend zijn. In het eerste plaatje is de Man relatief kalm. In plaatje 2 heeft hij zich schrap gezet, zijn arm uitgestrekt en bijna een vuist gemaakt. De ruimte tussen zijn kraag en zijn hoed is kleiner geworden. Hij staat ietwat ineengedoken, klaar om zich op zijn prooi te storten. Maar tussen de plaatjes 2 en 3 is de deur opengegaan zodat Reissman kan vluchten. De spanning wordt verminderd.
Tijdens een lange jacht die nu gaat plaatsvinden creëert Krigstein verschillende gebeurtenissen. Let op de vreemde manier waarop de figuren in deze plaatjes en de volgende zijn afgesneden; dit brengt een gevoel van claustrofobie en verwarring teweeg.
Krigstein is in staat emotie te tonen door de manier waarop hij lichaamshoudingen in beeld brengt; dit is in het hele verhaal belangrijk maar met name in dit gedeelte goed zichtbaar.
In plaatje 4 vangt hij haarscherp het typische en natuurgetrouwe gebaar van een man die zich doelbewust door een dichtgaande metrodeur wringt. In plaatje 5 lijkt de Man Reissman zowel te besluipen als na te jagen. Reissmans vlucht is koortsachtig, opgewonden, in het wilde weg. In plaatje 6 bevindt hij zich aan de rechterkant, in plaatje 7 links, wat de indruk wekt dat hij slingert, dat hij ongecontroleerd rent. De omtrekken van zijn vormeloze broekspijpen verhogen dit effect.
Het panoramische beeld van het verlaten station in plaatje 8 kenmerkt de overgang tussen het verrassende begin van de ontmoeting tussen twee tegenstanders en de lange jacht.
Net als in plaatje 1 op pagina 3 neemt Krigstein op dit dramatische moment plotseling afstand. Door middel van een totaalopname legt hij de nadruk op de kille en steriele ruimte. Hierdoor verandert de waarneming van de lezer: een persoonlijk drama wordt een universeel drama. De Man heft zijn armen op als een engel des wrakes. De eindeloze pilaren en de richels in het plafond zijn op eenzelfde manier overweldigend als een schilderij van Edward Munch, *De Schreeuw* (13). Het is hier de kracht van de architectuur die ons de onontkoombaarheid aan het Lot in herinnering brengt.
Jack Davis koos deze scène voor de omslag en het is de moeite waard beide plaatjes te vergelijken. Davis heeft een aardige compositie gemaakt, waarin alle lijnen de aandacht richten op de man in het zwart; een schoolvoorbeeld van illustratiekunst. Maar Krigsteins plaatje is véél complexer en heeft de kwaliteiten van een waar kunstwerk (14).
De close-up van de voet in plaatje 9 is in balans met de close-up rechts bovenaan de pagina. Reissman heeft zijn krachten herwonnen, zijn broekspijpen zijn nu strak.
Pagina 7 staat vol visuele schokken: figuren zijn op ongebruikelijke wijze afgesneden, close-ups gaan over in totaalopnames en smalle verticale plaatjes in brede horizontale plaatjes.

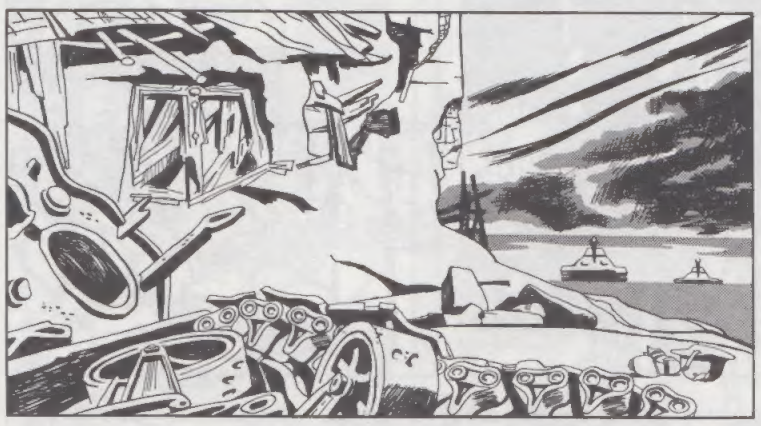
KIJK NAAR DIE MAN, CARL! HERINNER JE ZIJN GEZICHT... DE BLIK DIE IN ZIJN OGEN KWAM TOEN JULLIE HOORDEN DAT DE RUSSEN VLAKBIJ WAREN! VOOR JOU WAS HET TOEN VOORBIJ, CARL... HET MOORDEN, VERMINKEN EN FOLTEREN WAS AFGELOPEN!

EN TOEN WAS JE VRIJ... JE VLUCHTTE KRISKRAS DOOR EUROPA, VERBORG JE KLEREN, VERSCHOOL JE IN DE STROMEN VLUCHTELINGEN DIE DE WEGEN OVERSPOELDEN, VOOR DE OPRUKKENDE GEALLIEERDEN UIT...

EN NOG WAS JE NIET VRIJ, CARL! AL GING JE NAAR AMERIKA, JE KON HET NIET VERGETEN. DIE WOORDEN VERGAT JE NIET. JE DROEG DIE ANGST MET JE MEE, TIEN JAAR LANG... EN NU IS HIJ HIER... HIJ ZIT TEGENOVER JE... EN HIJ VOELT JOUW ANGSTIGE, STARENDE BLIK...

EN DAN KIJKT HIJ NAAR JOU. HIJ KIJKT NAAR JE HAAR... JE LIPPEN... JE NEUS... DIEP IN JE BANGE OGEN... EN DAN VERTOONT ZIJN GEZICHT TEKENEN VAN HERKENNING...
JIJ!
SLIK!..

Van plaatje 9 naar plaatje 10 gebeurt weer iets anders: beweging in de diepte wordt naast beweging in het horizontale vlak geplaatst. De tijd lijkt stil te staan en de lezer wordt zich bewust van het onwerkelijke van de hele situatie.
Krigstein weet een nachtmerrieachtig effect te bereiken door verschillen in grootte (de kleine rennende figuurtjes vallen in het niet bij de gruwelbeelden) én door heden en verleden in één plaatje te combineren.
In het laatste plaatje van de pagina begint de ontknoping. De oorzaak van Reissmans huidige schuldgevoelens en angst wordt nu expliciet gemaakt: hij was geen slachtoffer, maar beul. De lezer ziet Reissman van onderaf; dit is een gebruikelijke manier om macht te tonen. Onder dezelfde hoek deed Reissman zijn intrede in het verhaal. De expressionistische krassen onderin het plaatje dienen als metafoor voor de redeloze chaos waarover hij heerste (15).
Op de laatste pagina van het verhaal is Krigsteins beroemdste voorbeeld van de *breakdown*-techniek te zien: de spectaculaire afbeelding van Reissmans val van het metroperron. Het briljante van deze plaatjes heeft de rest van het verhaal, dat door Krigstein eveneens prachtig is uitgewerkt, in de schaduw gesteld, net zoals de *breakdown*-techniek zijn andere bijdragen aan het stripverhaal heeft overschaduwd.
In plaatje 1 op pagina 8 is de Man al opgehouden met rennen; hij weet dat het moment van Reissmans dood nabij is. Reissman probeert wanhopig zijn evenwicht te bewaren, maar aan de vouwen in zijn broek is te zien dat zijn voeten geen steun vinden.
In plaatje 2 is het gezichtspunt ingrijpend veranderd met als doel de nadruk te leggen op de ruimte waarin Reissman spoedig

KNARSEND KOMT DE TREIN TOT STILSTAND ... DE DEUREN GAAN OPEN. HIJ KOMT OP JE AF, CARL! REN! DIT IS JE KANS! REN!
VLUCHT, ZOALS JE VLUCHTTE UIT BERGEN-BELSEN, CARL! VLUCHT ZOALS JE VLUCHTTE DOOR EUROPA! VLUCHT NU, CARL ... WANT JE VLUCHTTE NIET TOEN DIE GOLF VAN WAANZIN DUITSLAND OVERSPOELDE ... ... EN JIJ JE LIET MEESLEUREN...
IK ZWOER...
IK ZWOER DAT IK JE ZOU KRIJGEN...
NEE!
GENADE!
REN OVER HET LANGE, VERLATEN PERRON, CARL! VLUCHT VOOR DEZE PERSONIFICATIE VAN MILJOENEN VAN JE LANDGENOTEN DIE NIET MEEDREVEN MET DE STROOM, MAAR VERDRONKEN...
'T IS ZINLOOS, REISSMAN!
NEE! NEE!
...DIE WERDEN VERVOLGD EN VERBRAND IN DE OVENS ... DIE WERDEN VERGAST EN LEVEND BEGRAVEN IN MASSAGRAVEN...
VLUCHT VOOR DEZE OVERLEVENDE VAN EEN MENSELIJKE HEL OP AARDE, HET DUITSE CONCENTRATIEKAMP BERGEN-BELSEN...
...WAARVAN JIJ COMMANDANT WAS!
7

zal vallen en op de aansnellende metro die hem zal verpletteren (16).
De plaatjes 3 t/m 6 tonen vier afzonderlijke beelden van het moment van de val. Vreemd genoeg is dit meest beroemde voorbeeld van de *breakdown*-techniek niet het meest karakteristieke, immers: elk plaatje toont precies hetzelfde gezichtspunt. Misschien is het moment dat wordt afgebeeld zo kort, dat Krigstein het gevoel had dat het een visuele eenheid moest vormen, met de vier opeenvolgende hoofden als curve van de val. Merk op hoe Reissmans gezichtsuitdrukking verandert. Hij toont eerst verrassing, vervolgens afgrijzen en uiteindelijk vastbeslotenheid. Ook zijn lichaamshouding verandert. Het vormeloze vallen gaat over in een inspanning om het evenwicht te herstellen en een laatste wanhopige greep naar het perron.
De volgende reeks plaatjes laat afwisselend korte beelden zien van de aankomende trein en beelden die Reissmans val op de rails tonen; beelden die haaks op elkaar staan. We kunnen vermoeden dat de gebeurtenissen in de vier plaatjes onmiddellijk op elkaar volgen, maar het is ook mogelijk dat de plaatjes paarsgewijs gebeurtenissen weergeven die tegelijkertijd plaatsvinden (17). Een andere tekenaar zou de trein en Reissmans val in één plaatje laten zien, maar Krigstein heeft de scène in een aantal elkaar aanvullende beelden opgedeeld. Een aanpak die het ritme voortzet en vermijdt dat één plaatje teveel gegevens zou bevatten; bovendien wordt het moment van Reissmans dood gerekt. Tot slot gaat Krigstein op het beslissende moment van de rails naar het perron (plaatje 11). De nachtmerrie is voorbij. Het plaatje is bijna vierkant; de activiteit van de smalle plaatjes ontbreekt hier. Het beeld van de langsrazende trein verwijst naar het bijna identieke plaatje op pagina 1; we keren terug naar de realiteit van alledag.
In plaatje 12 weet Krigstein opnieuw het menselijke moment te treffen in zijn weergave van de mensen die uit de wagon komen. De arm van een haastige forens die niet bij het gebeuren wil worden betrokken is links onderaan te zien en een vrouw rekt zich uit om alles beter te kunnen zien.
De Man draait zich om en verdwijnt in de duisternis waaruit hij is gekomen. De bewering dat Reissman een 'volslagen vreemde' was, geeft het verhaal iets dubbelzinnigs. De Man liegt waarschijnlijk. We zagen hem inderdaad op Reissman afrennen. Maar misschien vormen de voorafgaande scènes wel Reissmans subjectieve interpretatie van gebeurtenissen die in werkelijkheid heel anders hebben plaatsgevonden.

Een studie van De overlevende *door John Benson, David Kasakove en Art Spiegelman, werd oorspronkelijk gepubliceerd in* Squa Tront 6 *(1975), het EC-fanzine, geredigeerd door John Benson. Bovenstaand artikel is de neerslag van een herhaalde, aandachtige lezing van de strip, doch geen uitputtende analyse volgens bepaalde criteria. Iedere lezer die daarvoor openstaat kan ontdekkingen doen in Krigsteins tekenwerk. Zo publiceerde Greg Potter in* The Comics Journal 71 *(1982) het resultaat van een nieuwe lezing, waarvan wij enkele nieuwe of aanvullende interpretaties in onderstaand notenapparaat hebben verwerkt.*
In enkele gevallen hebben de vertalers aanvullend commentaar gegeven. Het commentaar van Krigstein maakte, op dat in noot 14 na, deel uit van het oorspronkelijke artikel van Benson e.a. Krigsteins commentaar in noot 14 is afkomstig uit het in hetzelfde nummer van Squa Tront *verschenen interview met Bernard Krigstein, dat wij grotendeels zullen publiceren in het* Zeer Luxe Magazine 4.

Noten:

(1) Potter: De tekst verbindt de schaduw onder Reissmans hoed en de schaduw van de trap. Reissman daalt af in de (eigen, psychologische) hel.

(2) Krigstein: *Ik ben blij dat jullie over het geluid beginnen omdat voor mij het geluid in het hele eerste gedeelte van het verhaal een belangrijke rol speelt. Ik was mij heel erg bewust van het geluid dat de binnenkomende trein maakte. Het creëren van een ritme, zowel in een plaatje als tussen de plaatjes was een heel belangrijk element bij het tekenen van dit verhaal.*

(3) Krigstein: *Ik had inderdaad inspiratie toen ik plaatje 5 tekende: de cruciale overgang tussen plaatje 4 en 6. Ik dacht zelf niet aan een vlakker worden van het beeld (wat inderdaad gebeurt) maar zag het beeld vanuit de diepte naar voren komen met toenemende vaart, die in het derde plaatje weer afneemt.*

(4) Potter: Let op hoe elk personage in gedachten verzonken is. Opnieuw wordt de psychische dimensie van het verhaal benadrukt.

(5) Potter: Reissmans rechteroog lijkt in de krant te kijken, zijn linker kijkt naar iets buiten beeld. Dat 'iets' kan het tekstblok zijn, dat naar de krant verwijst.
We kunnen hier aan toevoegen dat het, meer in de context van het verhaal, ook een uiting van Reissmans angst kan zijn: Reissman gluurt naar zijn medepassagiers.

(6) Krigstein: *Misschien zijn beide dingen waar. Als ik alle ruimte had gehad die ik wilde, zou er niet alleen tekst hebben gestaan. Maar juist vanwege dat ruimtegebrek nam ik een voor mij belangrijk besluit: een afbeelding met alleen tekst was helemaal tegengesteld aan mijn gevoel ten aanzien van tekenen.*

WAT GEBEURDE ER?
GEEN IDEE! HIJ STAPTE VOOR ME UIT EN BEGON TE RENNEN!
HIJ RENDE OVER HET PERRON EN SPRONG VOOR DE TREIN DIE VAN DE ANDERE KANT KWAM...
KENDE U HEM?
NEE! HIJ...
HIJ WAS 'N VOLSLAGEN VREEMDE....
EINDE

© William M. Gaines

En dit was het plaatje dat ik opofferde omdat ik erin slaagde dat op een goede manier te doen. Het plaatje bleef een deel van de totale vorm. Maar het kostte me wel moeite om dit besluit te nemen.

(7) Krigstein werkt in zijn tekeningen op consequente wijze uit, dat Reissman gevangen is in zijn schuldgevoel, terwijl de andere mensen onschuldig zijn en vrij. De tekst in plaatje 7 vermeldt dat Reissmans medepassagiers gevangen zijn in hun eigen kleine werelden van angst. Er is dus een discrepantie tussen de tekst en de manier waarop Krigstein steeds het verschil benadrukt tussen Reissman en de overigen. Opmerkelijk genoeg maakt de analyse hier geen melding van.
Verder is een andere interpretatie van het beeld in plaatje 7 waarschijnlijker: Reissman kijkt niet naar het raam, maar gluurt de wagon in. De gezichten die Krigstein op het raam weergeeft zijn geen daadwerkelijke reflecties (hetgeen, gezien het gezichtspunt onmogelijk is), maar projecties van wat Reissman ziet of meent te zien. Krigstein plaatst drie gezichten frontaal naar de lezer toe en een vierde gezicht naar Reissman. De lezer gaat zich met Reissman identificeren omdat hij zich zelf ook bekeken voelt. Een ingenieuze constructie die subtieler werkt dan de toepassing van een subjectief gezichtspunt.

(8) Potter: De man doet onmiddellijk denken aan Magere Hein, maar zijn rustige gelaatsuitdrukking spreekt dat tegen. Het is alsof -en dat is in feite ook het geval- de man potentieel een dodelijk gevaar betekent, maar hij op dit moment nog geen stimulans heeft om zijn macht uit te oefenen.

(9) Krigstein: *Ik wilde dat het verhaal duidelijk zou zijn. De emotionele inhoud weegt des te zwaarder als het verhaal helder en duidelijk is, objectief! Ik was van mening dat de emotionele lading van het verhaal het meest gediend was met absolute duidelijkheid. Mijn metro kán niet afgeleefd zijn; zij is een groot en machtig werktuig.*

(10) Onjuist. *Arbeit Macht Frei* stond boven de ingang van Auschwitz.

(11) Krigstein: *Jullie hebben dit plaatje een psychologische betekenis gegeven, waarvan ik me niet bewust ben. Ik dacht niet aan hem en ook niet aan de andere mensen die op dat moment veranderden in bruinhemden. Maar die mogelijkheid staat open. Het zou zeker zo kunnen zijn en ik zou ermee geconfronteerd kunnen zijn toen ik het plaatje tekende. Maar ik ben vaker geconfronteerd met een mogelijke interpretatie en ik ga meestal niet verder dan die ene confrontatie. Wat er daarna gebeurt zien we wel.*

(12) Krigstein: *De verwijzing naar G. Grosz is niet van toepassing. Hij is een groot kunstenaar, maar de bittere satire in zijn werk onderscheidt het van mijn benadering in het verhaal.*

(13) Krigstein: *Dat jullie in dit verband aan Munch denken, fascineert me, omdat hij inderdaad één van mijn favoriete kunstenaars is. Maar ik heb zelf nooit gedacht aan een analogie tussen dat schilderij en dit plaatje.*

(14) Krigstein: *Ik vond het jammer dat juist Davis de cover maakte. Hij is een goede tekenaar maar zijn werk ademt een andere sfeer dan het mijne. Zijn hoofdpersoon lijkt meer op een gewone misdadiger dan op het symbolische personage dat ik in gedachten had. Daardoor gaat het thema van dit verhaal, denk ik, verloren (zie onderstaand plaatje).*

(15) Potter: Merk de vuurzuil op, die deze satanische figuur omgeeft.

(16) Potter: Merk het stuk papier op dat voor of onder Reissman vandaan komt (glijdt Reissman hierover uit?) en dat op de rails terecht komt. Die val gaat vooraf aan Reissmans val.

(17) Potter: Als we de plaatjes onmiddellijk na elkaar zien, is de aansnellende trein datgene wat Reissman ziet; opnieuw wordt de lezer Reissman.

Een studie van DE OVERLEVENDE door John Benson, David Kasakove en Art Spiegelman (oorspronkelijke titel: An examination of MASTER RACE). Vertaald door Hedy Stegge en Mat Schifferstein.

De Overlevende door Bernie Krigstein en Al Feldstein (oorspronkelijke titel: Master Race). Vertaald door Hedy Stegge en Mat Schifferstein. Geletterd door Frits Jonker.

Artikel ©1975 John Benson. *Printed with the permission of John Benson.*
Strip ©1988 William M. Gaines. *Printed with permission.*

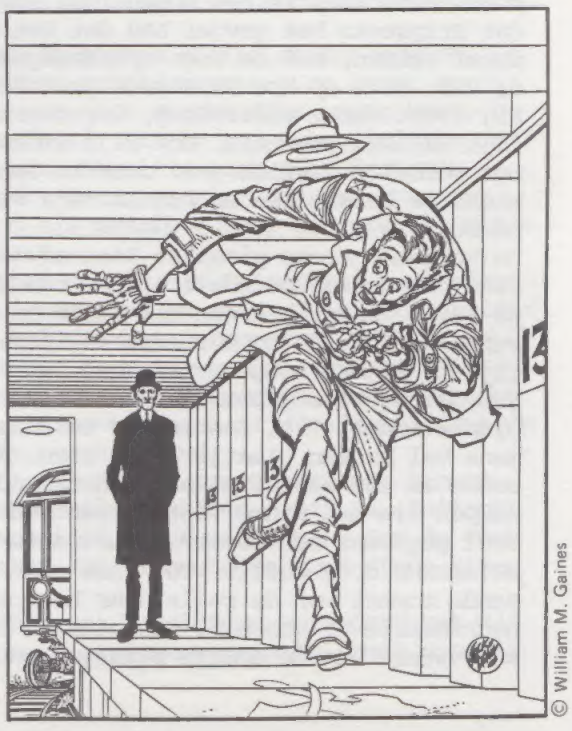

© William M. Gaines

GOED NIEUWS SLECHT NIEUWS

Bab El-Mandeb (Micheluzzi)

Bab El-Mandeb speelt zich af in 1935, aan de vooravond van de Italiaans-Ethiopische oorlog. We maken kennis met twee mannen en twee vrouwen, die een bescheiden rol zullen spelen in die oorlog. Gedeeltelijk gedwongen, gedeeltelijk uit vrije wil zorgt dit viertal ervoor dat twee Egyptische (!) pantserwagens in bezit komen van de schaars uitgeruste Ethiopische troepen. Deze gebeurtenissen vormen de achtergrond van breed uitgewerkte karakterschetsen van de hoofdpersonen, met name van Peter Cushing, Engels onderofficier. Deze wordt constant geconfronteerd met zichzelf: hij wil zijn eigen lage afkomst niet accepteren en doet alles om als aristocraat over te komen. Daarnaast speelt Miccoli, Italiaan en anti-fascist, een hoofdrol. Miccoli raakt uit idealisme (en persoonlijke rancune?) verwikkeld in deze geschiedenis. De karakters van de twee vrouwen worden minder uitgebreid beschreven, maar ze vormen een wezenlijke bijdrage aan de interne spanningen, waarmee het gezelschap opgezadeld wordt.
Micheluzzi weet de politieke spanning en dreiging optimaal op de pagina's neer te zetten. Daarnaast weet hij zeer effectief de persoonlijke crises uit te beelden. Door het gebruik van close-ups, donkere achtergronden en op zulke momenten spaarzaam gebruikte tekst komen deze crises extra tot uiting.
Bab El-Mandeb is een aangrijpend historisch verslag waarin persoonlijke accenten de nadruk hebben. N.B. De titel *Bab El-Mandeb* is wellicht een verwijzing naar Micheluzzi's *Airmail*; de hoofdpersoon heet h er Babel Man. *(Carl)*
Uitg. Casterman (WV-Novelle); 29,90/595; 111 pag. kleur hc.

Kogaratsu 1 t/m 3 (Michetz & Bosse)

Eind februari lagen er plots drie delen van een nieuwe Dupuis-reeks in de rekken. De eerste twee hadden al eerder hun opwachting gemaakt in Dupuis' Avonturen reeks waarbinnen zij de enige delen waren die een beetje redelijk verkochten. Dat *Michetz* en *Bosse* hun verhalen nu in een eigen (hard-cover) serie kwijt kunnen is dan ook niet meer dan terecht.
De verhalen spelen in het Japan van het begin van de zeventiende eeuw waar de Shogun heerste en de Bushido (erecode van de samoeraï) de dienst uitmaakte. De natie stond aan de vooravond van grote veranderingen die bewerkstelligd werden door de Europese handelaren en priesters.
Aan de basis van het Kogaratsu-epos staat een klassieke familietragedie; de vader van twee zonen staat aan het hoofd van een provincie. Als vader gestorven is neemt een van beide zonen (Yoshida) de leiding over, de andere zoon (Mitsuru) betwist hem dit recht. In de nacht na het verzoeningsfeest overspoelen Ninja's de burcht en moorden Yoshida's mensen uit waarna Yoshida seppuku pleegt en Mitsuru de macht overneemt.
Het eerste deel, *de Bloedlotus*, start twaalf jaar na deze tragedie als de provincie bezocht zal worden door de nicht van de Shogun, prinses Tokugawa Ishi. Op dat moment maakt een onbekende, met in zijn blazoen een bloedrode lotus, het domein onveilig voor de samoeraï van Mitsuru. Als hij bij zijn aanslagen gewond raakt, schuilt hij in het huis waar later ook de zorgvuldig verborgen gehouden zoon van Yoshida, Kishiji Bando, blijkt te verblijven. Wanneer het net rond de bloedlotus wordt aangehaald vluchten ze samen.
In *De schat van de Eta* gaan zij op zoek naar een wapen dat Yoshida aan de kust heeft laten verbergen. Dit wapen moet hen helpen om Mitsuru te verslaan en Kishiji Bando in ere te herstellen. Als ze het uiteindelijk bemachtigd hebben, worden oude getrouwen, ronins, boeren en avonturiers opgeroepen om een leger te vormen en op te trekken tegen Mitsuru die zo onderhand gek van wroeging en angst wordt.
In deel drie, *Gebroken lente*, treffen beide legers elkaar dan en lijkt het pleit beslecht te worden voor beide partijen. Rond deze hoofdverhaallijn wordt door *Bosse* een ingenieus web gesponnen dat door *Michetz* met dunne lijnen en soms prachtige kleuren in beeld gebracht wordt. Aan het begin komt zijn stijl misschien wat druk over doch later weet hij een beter evenwicht binnen de pagina's te bereiken. Prachtige scènes worden geleverd als Mitsuru weer één van zijn nachtmerries heeft, de Ninja seppuku pleegt en aan het begin van het treffen tussen beide legers. Zowel schrijver als tekenaar leren iets meer ruimte te nemen voor hun boodschap, wat een positieve ontwikkeling binnen de serie geeft én wat deel drie iets geslaagder maakt dan deel één. Ieder boek is echter zijn prijs zeker waard. *(Geert)*
Uitg. Dupuis; f 14,95/275 Bfr; 46 pag. kleur hc.

Theodoor Cleysters 1 t/m 3 (Le Gall & Yann)

In 1928 vaart kantoorklerk Theodoor Cleysters weg uit Duinkerken richting Indo-China. Hij wil een keer verre landen zien, maar krijgt meer ervan dan hem lief is als hij tijdens verlof in Saigon zijn schip kwijt raakt. Hij moet dan geld gaan verdienen voor de terugreis, en zo rolt hij van het een in het ander. De meeste gebeurtenissen overkomen hem - Theodoor is niet zoals de klassieke helden die alles meteen naar hun handen weten te zetten. Hij geeft echter nooit op, en heeft een duidelijk doel voor ogen: zijn familie in Duinkerken terug zien.
Behalve deze Theodoor komen ook veel andere figuren levensecht over. Dat is eigenlijk heel opvallend, want de verhalen zitten vol piraten en opstandelingen, en alle cliché's over het verre oosten komen we tegen. De belangrijkste figuren daarin worden echter neergezet met een eigen achtergrond, een eigen geschiedenis. Dat maakt ze interessant, ook al doen ze maar enkele platen mee. Het enige vervreemdende element in de verhalen is de figuur van meneer November, die zich presenteerd als het *noodlot* van Theodoor, en zich ook als zodanig gedraagt.
Het scenario blijft de eerste twee delen nog vrij summier. De rode draad tijdens de reis in deel 1 is het zoeken naar informatie over een ver familielid van Theodoor, kapitein Steene. In deel 2 zien we Theodoor zijn geld verdienen met zijn bootje, de Archipelvreter. Ondertussen wordt hij dan geronseld voor de opdracht in het volgende deel: het zoeken naar Marie Rechtdoorzee. In deel 3 is de invloed van Yann duidelijk aanwezig. De lijnen uit het verhaal worden op de eerste pagina's al geïntroduceerd en vervolgens mooi dooreen gevlochten. Yann geeft Theodoor ook een wat aktievere rol in het verhaal.
De tekenstijl van Le Gall zien we elk deel met sprongen vooruit gaan. Hij gaat steeds strakker tekenen, met steeds afwisselender plaatjes en betere camerastandpunten. De ontwikkeling lijkt zo sprongsgewijs te verlopen omdat Le Gall tussen deze albums 2 delen van *Yoyo* heeft getekend, op tekst van Yann. Deze albums, in het Frans uitgegeven door Glénat, kregen alom lovende kritieken, maar wisten het publiek nog niet te bereiken. Het is te hopen dat deze recensie wel effekt heeft, want het werk van Le Gall is veelbelovend, al lijkt het laatste deel, met name door de invloed van Yann, af en toe veel op *Freddy Lombard.* *(René)*
Dupuis; f 13,50/235 Bfr gekart, 48 pag. kleur.

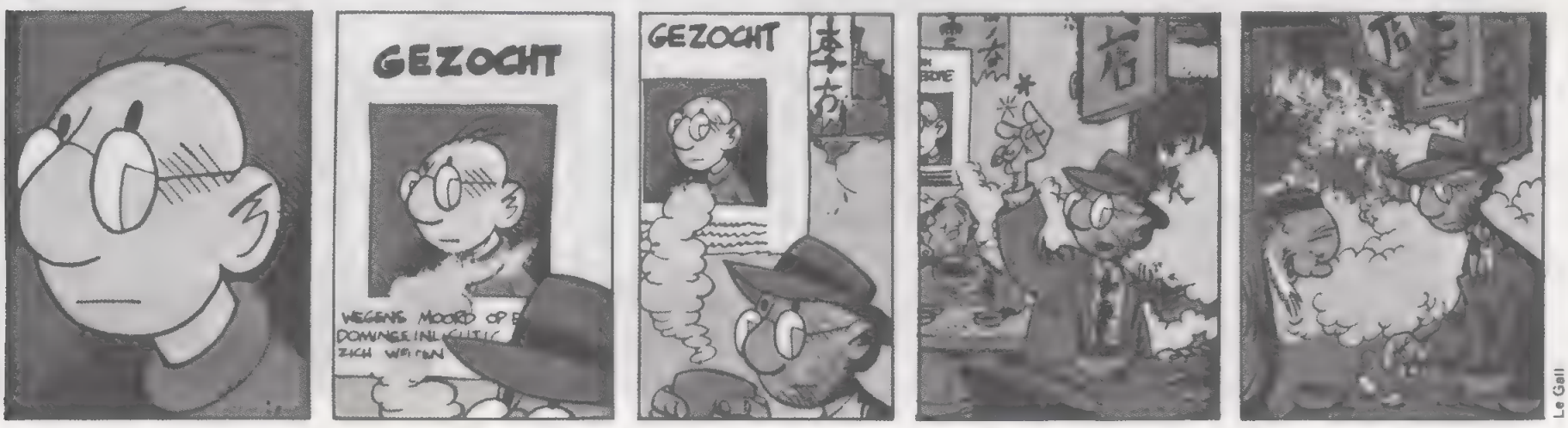

DORP IN DE RIVIER

door A. den Dooier

PROLOOG

DAAR WAAR DE GROTE RIVIEREN SAMENKOMEN OM WEER UITEEN TE WAAIEREN, DIEP GODS ONEINDIG LAAGLAND IN, LIGT HET DORP... EEN KLEINE GEMEENSCHAP VAN HARDWERKENDE DAGLONERS EN SMALLE ZELFSTANDIGEN, DIE OOK DEZE OUDEJAARSAVOND REEDS VROEG TE BEDDE IS GEGAAN, DAAR FEESTVIEREN GEEN BROOD OP DE PLANKEN BRENGT EN LEDIGHEID DES DUIVELS OORKUSSEN IS...

OOOO -AU- WAAR BLIJFT DOKTER TOBBEMA NU TOCH, MAN? HIJ HAD HIER ALLANG -AU- MOETEN ZIJN...

DE HUISHOUDSTER ZEI, DAT HIJ EVEN NAAR DE JONKER WAS, VROUW, VOOR DE EINDEJAARS-BORREL...

1

...PIJNLIJK WOELT DE HOOGZWANGERE VROUW LEGGEMA OM EN OM IN DE BEDOMPTE LEGERSTEDE... WEE NA WEE DOORSIDDERT HAAR TENGER EN TOCH GEZWOLLEN LIJFJE...

IK HOU 'T -AUAU- NIET MEER, MAN! ZOU HIJ NU -OOAU- NOG OP DAT FEEST TOEVEN?

IK ZAL DE JONKER ZELF BELLEN, VROUW!

VERZENUWD TAST DE AANSTAANDE VADER NAAR DE TELEFOON...

„HET IS ZIJN EERSTELING... IS HET DAN VERWONDERLIJK, DAT HET ZWEET HEM TAPPELINGS LANGS DE SLAPEN LOOPT?...

HALLO? MET LEGGEMA, U WEET WEL„ IS DOKTER TOBBEMA AL... WAT ZEGT U?

...

MAAR... MIJN VROUW...

„FEEST, JA'''

„EXCUSEER'''

DE DOKTER IS EEN HALF UUR GELEDEN VERTROKKEN, VROUW...

GOD GEVE, DAT HIJ OP TIJD IS, ANDERS''''

„ZIJ DURFT NIET VERDER SPREKEN, MAAR LEGGEMA BEGRIJPT... ONZEKER BESTAART HIJ ZIJN STEVIGE WERKMANSHANDEN... ZOUDEN DIE ZOIETS INTIEMS AANKUNNEN? ''''

MAAR GELUKKIG... REDDING IS NABIJ, WANT PLICHTSGETROUW REPT DOKTER TAKE TOBBEMA, DE POPULAIRE PLATTELANDSARTS ZICH OP ZIJN TROUWE TWEEWIELER NAAR DE BARENSKLAMME KRAAMVROUW„

„...ALS IK TWEEMAAL HIK MET MIJN FIETSBEL BEL?''''

HIK

„...NOU DAN WEET JE 'T WEL, NOU DAN WEET JE 'T WEL'''

„SPRING MAAR HIK ACHTEROP... ZEI HIK SPRING MAAR„

PANG!

PANG!?! WAT ZULLEN WE -HIK- NOU KRIJGEN? TOCH GEEN -HIK- LEKKE BAND? -HIK-

HELAAS... SLAP HANGT HET RUBBER ROND DE BESNEEUWDE VELGEN...

„KORZELIG WERPT DE GENEESHEER HET RIJWIEL TERZIJDE EN ZET ER GEZWIND DE PAS IN, WANT HET IS TOCH ZEKER NOG EEN STIEF KWARTIER LOPEN NAAR DE STULP VAN DE LEGGEMA'S...

HIK DE PAPPHADEN OP, DE LAHA- ? JJ HANEN IN...

HIK

„U FRONST DE WENKBRAUWEN? U VRAAGT U AF: IS DEZE ARTS NOG WEL BEKWAAM ZIJN PRAKTIJK UIT TE OEFENEN? HEEFT DE JONKER NIET MET TE GULLE HAND GESCHONKEN? MISSCHIEN, MAAR VERGETEN WIJ NIET, DAT DOKTER TOBBEMA WAT DRANK BETREFT, EEN DOOR EN DOOR GETRAIND STUDENTENLEVEN ACHTER DE RUG HEEFT...

ZO! WE ZIJN ER! EN NU MAAR -HIK- EENS FLINK DE HANDEN UIT DE -HIK- MOUWEN GESTOKEN! -HIK!

„MAAR DE WANDELING IN DE PITTIGE VRIESKOU HEEFT ZIJN TOL AAN ENERGIE GEËIST...

...EEN HOL GEVOEL IN DE MAAG ATTENDEERT DE GETRAINDE MEDICUS OP EEN ACUUT TEKORT AAN KOOLHYDRATEN, VETTEN EN EIWITTEN...

KORTOM, IK VERREK VAN DE HONGER -HIK- ...

„DUS FLUKS 'N HAPJE GEGETEN, VOORDAT WE DE WERELD EEN -HIK- NIEUWE LEGGEMA AANDOEN!

2

„VROLIJK SPETTERT DE BOTER IN DE PAN EN HELDER RINKELT HET BESTEK, WAARMEE DOKTER TOBBEMA OP GEROUTINEERDE WIJZE ZIJN MAAL BEREIDT...

„PAS ALS EEN VLEUGJE TOCHT HEM IN DE NEK TREFT, BEMERKT HIJ DAT ZIJN GASTHEER BINNENGETREDEN IS, DIE MET VERWILDERDE NEUSGATEN DE GEUR VAN GEBRADEN MARGARINE OPSNUIFT...

WAT IS ER, LEGGEMA? NOOIT 'N EITJE ZIEN BAKKEN?

GOD, DOKTER! DE BABY!

...EERST DAN BESEFT DOKTER TAKE TOBBEMA, DAT HIJ TE LAAT GEARRIVEERD IS, EN DAT LEGGEMA ZELF „ZELF... EN DAT HIJ „ DAT HIJ ...TERWIJL EEN ZWART FLOERS HEM VOOR DE OGEN TREKT, BEGINNEN DE KLOKKEN DONDEREND TE LUIDEN.. 'N NIEUW JAAR IS AANGEBROKEN

-WORDT VERVOLGD-

K ij k e n kost niks

Pontiac

Liberatore

Hoe interessant is het bekijken van origineel stripwerk? Een tijd geleden was een flinke ZozoLala-ploeg aanwezig op de striptentoonstelling *9th Art* te Gent. Aangezien daar behoorlijk wat stripauteurs vertegenwoordigd waren, was er heel wat *verschillend* tekenwerk te zien. Sommige auteurs werken op hetzelfde formaat als het drukwerk van het boek, andere werken op grote vellen papier of zelfs, zoals Gillon, op enorme stukken karton. Sommige auteurs werken heel netjes (bijv. Moebius en Andreas); op hun werk is geen witsel te zien en alle lijntjes staan er zoals ze behoren te staan. Andere auteurs kladderen en schilderen alsof hun leven ervan afhangt (bijv. Pratt). Auteurs die in kleur werken, werken rechtstreeks op de originelen, op blauwdrukken of op films. Variatie genoeg. Maar hoe interessant is het? Voor een strippagina geldt het *resultaat*, de reproductie ervan in een album, niet het origineel zelf. Als een auteur zoals Blanc-Dumont in het laatste *Jonathan Cartland*-album, zo gaat werken dat de details bijv. niet meer reproduceerbaar zijn, verliest hij toch uit het oog, dat het juist om die reproductie gaat. Zijn originelen zijn dan wel mooi, maar zijn albums niet.

In ieder geval biedt een tentoonstelling van origineel werk de liefhebber van strips de gelegenheid, eens te bekijken hoe een auteur werkt en hoe de kwaliteiten van het origineel zich verhouden tot die van het drukwerk: zijn de kleuren helderder, de tekeningen meer gedetailleerd, en ook: is het origineel *sprekend* of niet, d.w.z. kan het op zichzelf bekeken worden, of is het dan een nietszeggende pagina uit een strip geworden?

Van de tentoonstelling in Gent, waarop een groot aantal auteurs vertegenwoordigd waren, is mij alleen het werk van Bézian en Mattotti bijgebleven: Bézian werkt op een indrukwekkende manier met zwartwit, maar detailleert zijn pagina's te zeer, zodat de in albumvorm afgedrukte pagina's -we hebben het hier over *Totentanz*, een bij uitgeverij Magic Strip in het Frans verschenen album, dat waarschijnlijk dit jaar door Blitz vertaald zal worden- te druk aandoen en onoverzichtelijk worden, waardoor het tekenwerk zijn zeggingskracht verliest. Mattotti werkt in kleurkrijt op een manier, die zowel zijn originelen ten goede komt als de gereproduceerde pagina's: sprekende kleuren, zonder teveel details. Voor beide auteurs geldt, dat zij aandacht besteden aan de compositie van de pagina als geheel; de pagina wordt een eenheid -wat belangrijk is als je het origineel als losstaande plaat wil bekijken- en is, in de gevallen van Bézian en Mattotti, door de zeggingskracht van het zwartwit resp. de kleur, een sprekende eenheid, dus een origineel dat als origineel de moeite waard is. Zonder die compositorische eenheid en dramatische kracht, die uit een origineel kunnen spreken, zijn originele platen natuurlijk vooral boeiend voor de bewonderaar van de strips van een bepaalde auteur. In het algemeen zul je als stripliefhebber toch wel snel uitgekeken raken op tentoonstellingen van origineel werk; als je er een paar hebt gezien, heb je ze allemaal gezien.

Voor stripliefbbers, die dit stadium van verzadiging al bereikt hebben, zijn er echter ook nog andere exposities te zien: met werk, dat niet in albumvorm gepubliceerd is (schetsen, aquarellen, ontwerpen)... Zo zagen we pasgeleden een schitterende tentoonstelling bij antiquariaat/galerie Lambiek, waarop voornamelijk gloednieuw werk van Peter Pontiac te zien was, dat nooit gereproduceerd zal kunnen worden: het betrof hier namelijk op groot formaat geschilderde figuren, die los ter verkoop aangeboden werden. Op *De wereldtentoonstelling van Joost Swarte*, die in Haarlem en Arnhem te zien was en nu verhuisd is naar Brussel, zijn behalve originelen ook voorstudies en objecten te zien, bijv. een tafel met stoelen, die door Swarte ontworpen is: een *lees*tafel, dat spreekt, in de vorm van een A en voorzien van stoelen in de vorm van een Z.

Leestafel van Swarte (inzet: maquette)

Pontiac

Ook voor de verwende stripliefhebber zijn er dus af en toe tentoonstellingen in het land (lees: Nederland en België), die een bezoekje waard zijn, met name in de grote steden als Amsterdam en Brussel. We zullen jullie voortaan zo goed mogelijk op de hoogte proberen te houden van tentoonstellingen die georganiseerd worden. Dat zal echter niet altijd lukken, aangezien onze informatie niet steeds compleet kan zijn. Hieronder geven we al enkele interessante adressen, waar je bijna voortdurend boeiende exposities kunt zien, een lijstje dat we misschien in de komende tijd nog kunnen uitbreiden.

In Brussel:
Galerie *Sans Titre*. 7 Rue Léopold, 1000 Brussel. Tel. 02-217.53.70. Open: 11-19 u. In de afgelopen maanden tentoonstellingen van *Nous, Tintin* en Moebius (*John Difool - De vijfde essentie*). Tot 22 april: MATTOTTI (*Feux, Vanity*). Tot 22 april: SCHUITEN. In juni: JUILLARD (i.v.m. te verschijnen 3 nieuwe albums!).

Angoulême 15

In het zuidwesten van Frankrijk, enkele tientallen kilometers ten noorden van Bordeaux, ligt Angoulême, de stad die elk jaar een groot stripfestival organiseert. Angoulême is groot, maar het stripgebeuren speelt zich geheel af in het centrum, zodat alle evenementen goed bereikbaar zijn voor elke bezoeker. De stands van uitgeverijen, speciaalzaken en fanzines kunnen gevonden worden in twee grote tenten - die overigens níet naast elkaar staan - en in diverse gebouwen (een bank, een postkantoor, een cultuurcentrum, een gemeentehuis, enkele musea) zijn tentoonstellingen te bezichtigen. Affiches en spandoeken richten de aandacht van de stadsbewoners en bezoekers op het evenement; de etalages van de winkels (van de kruidenier, bakker of drogist, -- het maakt niet uit) zijn versierd met albums en *displays* en er is geen café of restaurant te vinden of je komt er wel een journalist, uitgever of stripauteur tegen. De exposities zijn - zoals dat in Angoulême gebruikelijk is - de moeite van een bezoek waard: met name de tentoonstelling georganiseerd door (A Suivre) en de grote Bilaltentoonstelling zijn fraai vormgegeven. Het thema van het 15e festival van Angoulême (29, 30 en 31 januari 1988) is 'strips en film' ('bande et ciné') en (A Suivre) heeft, om haar tienjarig bestaan te vieren, haar auteurs gevraagd een plaatje rond dit onderwerp te tekenen. Die tekeningen, die allemaal in het extra dikke januarinummer van (A Suivre) afgedrukt zijn, zijn in het origineel op de tentoonstelling te zien en de ontwerpers hebben er voor gekozen elke auteur een eigen, ouderwets kastje te geven, met laden en vitrines, waarin en waarachter origineel werk en een aantal inhoudelijk aan dit werk verwante attributen te zien zijn: naast de platen van *Bosliefje* liggen gedroogde bloemen, een homp brood en staat een glas rode wijn; onder de platen van *Barney/Besame mucho* staat een twintiger-jaren pick-upje... De Bilalexpositie is in een grote, slechts spaarzaam verlichte ruimte ingericht. Een labyrintische constructie van witte muren, waaraan originele platen hangen. Sommige stukken muur bewegen en verlenen af en toe doorgang tot andere ruimtes, die ook ommuurd zijn. Er staat een aantal enorme, metalen buizen opgesteld. Overal ligt zand op de vloer. Ergens tussen twee witte muren is een stuk van de grauwe Berlijnse muur opgetrokken, waarin zich een raket heeft geboord (cf. *Die Mauer*), elders, in een gang, bevindt zich de wastafel van Jill Bioskop *(Lady in Blue)* en om de hoek, in de kamer, bevindt zich, in een leunstoel, haar uitgeputte lichaam: stukjes strip die perfect driedimensionaal zijn weergegeven...

Bilal-tentoonstelling

In de bioscoop gaat de tekenfilm van René Laloux, de maker van *Les Maîtres Du Temps*, en Philippe Caza, auteur van diverse fantastische en science-fictionstrips in première: *Les Hommes-Machines De Gandahar*. Zaterdagavond worden de prijzen bekendgemaakt. De grote prijs gaat naar Philippe Druillet voor zijn gehele oeuvre. Terecht, en laten we hopen dat het oorspronkelijke science-fiction werk van deze auteur weer onder de aandacht zal komen van het publiek, dat hem sinds een aantal jaren volledig uit het oog verloren lijkt te hebben. Neenee, over Nederland en Vlaams-België hebben we het hier niet: geen enkel album van deze Franse auteur is tot nu toe vertaald! De prijs voor het beste Franse album gaat naar *De Schaduw Van Het Leven* van Blanc-Dumont en Harlé, de laatste Jonathan Cartland dus, een nog steeds erg ondergewaardeerde western. De prijs voor het beste vertaalde album gaat uiteraard naar *Maus* van Art Spiegelman, een boek dat niet genoeg geprezen kan worden. Als beste boek voor de jeugd komt *De Gedoemde Reis* uit de serie Cori de Scheepsjongen, door Bob de Moor, uit de bus (Haha, heeft toch een Vlaming een prijs gewonnen!). De prijs voor het beste debuut gaat naar *De Zon Der Wolven* van Qwak; hum... daar zijn we niet echt kapot van, maar veel tegenkandidaten heeft deze auteur dan ook niet, als we de lijst met namen bekijken. Tenslotte wordt nog een bijzondere prijs uitgereikt, als extraatje vanwege het vijftienjarige bestaan van het stripfestijn te Angoulême, aan Hugo Pratt voor zijn gehele oeuvre. En dat is verdiend!
Voor de rest blijkt Angoulême 15 een weinig inspirerend gebeuren. 'Voor de rest', heet dat, maar eigenlijk gaat het toch in eerste instantie om die 'rest': wat doen de uitgevers, welke verrassingen wachten ons in de komende jaren, welke meesterwerken staan er op stapel, -- kortom, wat gebeurt er wat de strip zelf aangaat? Weinig. Op de beurs zelf presenteren alleen Glénat en Casterman een aantal opvallende nieuwigheden. Casterman presenteert een luxueuze uitgave van de lange WV-roman *120 Rue De La Gare* (190 pagina's dik, mc-papier, gebonden met stofomslag... een juweel!) met bijbehorende schitterende persmap,de WV-novelle *Bab-El-Mandeb* van Micheluzzi en de laatste Alack Sinner-roman van Munoz en Sampayo, *Nicaragua* (kwaliteitwerkjes!) en tenslotte het luxe uitgevoerde *Corto Maltese, Memoires*, Corto's officiële biografie, begeleid door een uitvoerige publiciteitscampagne. Glénat presenteert *Les Cahiers De La Bande Dessinée* in een nieuw jasje (het ziet er allemaal wat leesbaarder uit), brengt een nieuw stripjaarboek uit (even goed verkopend als altijd) en verandert de formule van het blad *Vécu*: complete verhalen, flinke hoofdstukken en zelfs iedere keer één volledig stripalbum. Het 31e nummer is maar liefst 150 pagina's dik en dat voor de schappelijke prijs van FF 30 (oftewel 215 Bfr, eigenlijk een tientje). Weinig beweging op het stripfanzinefront (van het fraaie PLG verschijnt niet eens een nieuw nummer). Heel wat stands voor de uitgevers van luxe- en zeefdrukken, portfolio's en andere objecten in gelimiteerd oplages; veelal goed verzorgde produkties, maar het nieuwe is ook hier af. De Franse posterijen brengen een set van 12 postzegels op de markt, getekend door bekende Franse stripauteurs, en uiteraard is het mogelijk de complete reeks met eerste-dagafstempeling ter plekke aan te schaffen. Leuk voor de Franse corresspondentie. Angoulême 15: een goed, geanimeerd festival met genoeg activiteiten, maar op het gebied van de strip zelf heeft het voor de bezoeker te weinig verrassingen in petto. Afspiegeling van een stagnerende stripmarkt? Ach, mijn observatie van een Angoulême-festival enkele jaren geleden (in *Stripschrift 193/194*) kwam eigenlijk op hetzelfde neer.

Mat Schifferstein

Espace BD. 2 Place Ferdinand Cocq, 1050 Brussel. Tel. 02-512.68.69. Open: 11-20 u, zondag: 13-18 u. In de afgelopen maanden tentoonstellingen van Chaland, Cuvelier en Hermann. April: ROSINSKI, daarna (mei, juni?) COSEY.

Galerie *2016*. 5 Avenue G. Macau, 1050 Brussel. Tel. 02-647.11.36. Open: 14-19 u, zondag: 10.30-13 u (maandag gesloten). In de afgelopen maanden een tentoonstelling van Tardi (*120, Rue de la gare*). In april: DANY, in juni: LOISEL.

In Amsterdam:
Galerie *Lambiek*. Kerkstraat 78, 1017 GN Amsterdam. Tel. 020-267543. In de afgelopen maanden tentoonstellingen van Ceeseepe en Peter Pontiac. In maart en april: LIBERATORE.

PRULLENBAK

In *L'Annee de la Bande Dessinée '87-'88*, dat begin dit jaar verscheen, onder meer uitgebreid aandacht voor het uitgeven van **strips in pocketvorm**. In het Nederlands kennen we nu vier (dure) Big Balloon-pockets, maar in het Frans zijn J'ai Lu en Livre de Poche zeer druk bezig met uitgeven. In 1988 zal naar schatting 20% van de titels bestaan uit pocket (her)uitgaves. Het is daar qua verkoop een sucses, omdat de pockets goekoper zijn dan de gewone albums. Overigens bestaat de indruk dat de pockets een nieuw, ander publiek aanspreken, en niet ten koste gaan van de verkoop van gewone albums. In het jaarboek naast interviews met de mensen die knippen, bijtekenen en plakken om alle platen omgemonteerd te krijgen naar het veel kleinere formaat, ook de mening van enkele tekenaars over dit fenomeen. Bij voorbeeld Bilal: 'Ik ben niet *a priori* tegen. Er zijn bepaalde technische problemen, maar het zou ook interessant kunnen zijn om een nieuw leesritme te maken. Hoe dan ook, de kleuren van mijn albums worden stelselmatig verknoeid, ongeacht het formaat. Ik ben me gaan afvragen of strips niet bestemd zijn voor kleine formaten.'
Bourgeon: 'Ik heb geweigerd om *De kinderen van de wind* te laten verschijnen in de collectie J'ai Lu. Deze beslissing was gebaseerd op mijn eigen verhalen, niet op algemene overwegingen over het uitgeven van strips in pockets. Wanneer ik een plaat ontwerp, let ik altijd erg op de mogelijkheid van andere manieren van lezen dan de lineaire, bij voorbeeld parallel of transversaal. Het ommonteren, dat nodig is voor de pocketuitgave, kan deze dimensie niet meenemen. Oefenplaten van *De kinderen* waren helemaal niet afdoende, de mise-en-scene was heel afgezaagd, heel gewoontjes.'
Schuiten:'Op dit moment ben ik sceptisch over het verschijnsel pocket. Ik zou alleen maar accepteren om zo te worden uitgegeven als ik het ommonteren zeer nauw zou kunnen controleren, bepaalde plaatjes opnieuw zou kunnen tekenen etc. (..) En dat is het probleem: ik weet niet zeker of ik zin heb om mijn tijd te besteden aan het bewerken van mijn oude albums. Ik geef er de voorkeur aan om nieuwe te tekenen.'
Boucq:'*Les pionniers de l'aventure humaine* gaat verschijnen in J'ai Lu. In het begin was in terughoudend omdat ik dacht dat het de verkoop van de albums geen goed zou doen. Het is nu bijna zeker dat de pocketuitgaves een ander publiek bereiken. Bovendien was ik zeer tevreden over de ommontages die me werden voorgelegd. Ik heb slechts kleine veranderingen voorgesteld.'

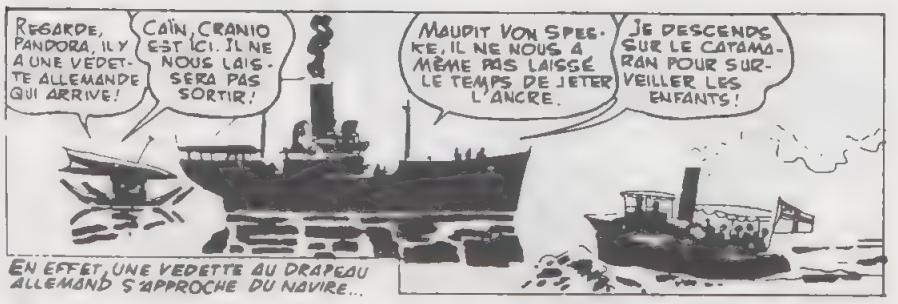
REGARDE, PANDORA, IL Y A UNE VEDETTE ALLEMANDE QUI ARRIVE!
CAÏN, CRANIO EST ICI. IL NE NOUS LAISSERA PAS SORTIR!
MAUDIT VON SPEEKE, IL NE NOUS A MÊME PAS LAISSÉ LE TEMPS DE JETER L'ANCRE.
JE DESCENDS SUR LE CATAMARAN POUR SURVEILLER LES ENFANTS!
EN EFFET, UNE VEDETTE AU DRAPEAU ALLEMAND S'APPROCHE DU NAVIRE...

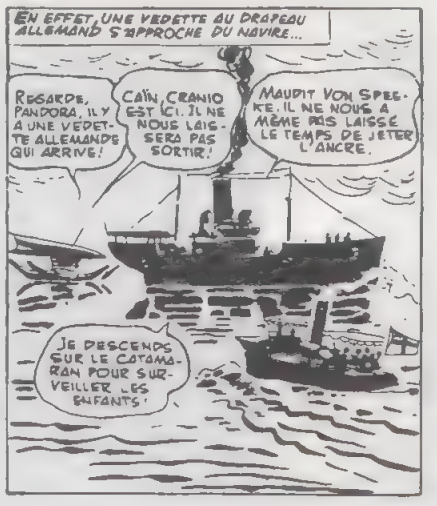
EN EFFET, UNE VEDETTE AU DRAPEAU ALLEMAND S'APPROCHE DU NAVIRE...
REGARDE, PANDORA, IL Y A UNE VEDETTE ALLEMANDE QUI ARRIVE!
CAÏN, CRANIO EST ICI. IL NE NOUS LAISSERA PAS SORTIR!
MAUDIT VON SPEEKE, IL NE NOUS A MÊME PAS LAISSÉ LE TEMPS DE JETER L'ANCRE.
JE DESCENDS SUR LE CATAMARAN POUR SURVEILLER LES ENFANTS!

Pratt Verknipt. Boven het oorspronkelijke plaatje, links de pocket-versie.

LES CAHIERS DE LA BD
GRIMION, ARTHIS, JEROME, GULLY ET MAKYO
WATCHMEN: LE CREPUSCULE DES FAUX DIEUX
SUR LES PAS DE LITTLE ORPHAN ANNIE
MOEBIUS-SCHUITEN: LA TOUR OU L'ETOILE
SALVADOR DALI FAIT DES BULLES
TRIMESTRIEL - N° 79 - JANVIER 1988 - 45 FF - 325 FB - 15 FS - 8 $ CAN

Les Cahiers de la Bande Dessinée heeft een nieuwe formule: van 100 naar 116 pagina's, van twee- naar driemaandelijks en van 30 naar 45 FF (!). Maar het is in ieder geval blijven bestaan. In nummer 79 een Dossier Makyo, waarin de auteur zegt heel veel ideeën te hebben voor strips na *Grimlijn Lederwant* en *Het land van Langvergeten*, maar nog heel lang door te willen gaan met *Jerome K. Jerome Bloks* en *Gully*. Ook in dat nummer een plaat van Alain Dodier, die we jullie niet wilden onthouden: een pagina uit de strip *Pijannot*, een voorganger van *Jerome* in *Gully*-stijl (zie rechts).

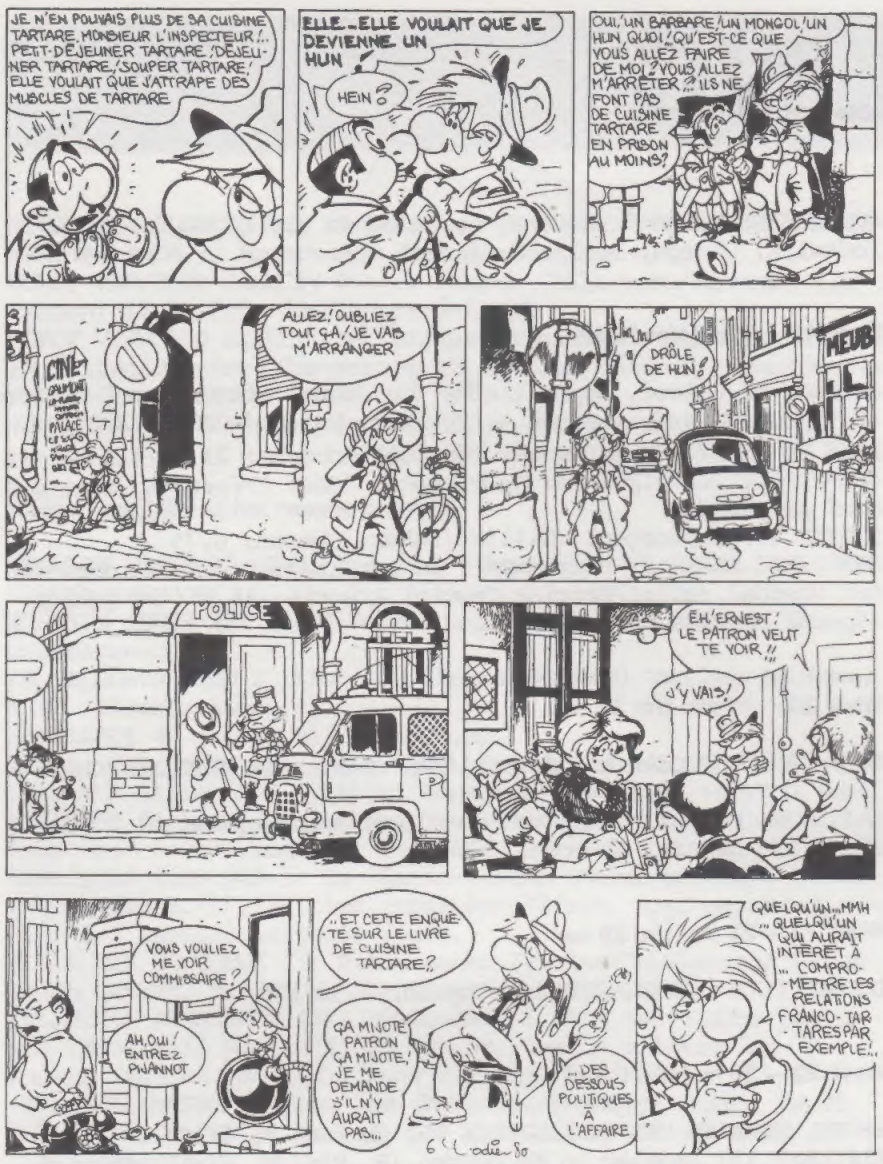
JE N'EN POUVAIS PLUS DE SA CUISINE TARTARE. MONSIEUR L'INSPECTEUR !.. PETIT-DÉJEUNER TARTARE, DÉJEUNER TARTARE, SOUPER TARTARE, ELLE VOULAIT QUE J'ATTRAPE DES MUSCLES DE TARTARE
ELLE - ELLE VOULAIT QUE JE DEVIENNE UN HUN
HEIN ?
OUI, UN BARBARE, UN MONGOL, UN HUN, QUOI ! QU'EST-CE QUE VOUS ALLEZ FAIRE DE MOI ? VOUS ALLEZ M'ARRÊTER ?.. ILS NE FONT PAS DE CUISINE TARTARE EN PRISON AU MOINS ?
ALLEZ ! OUBLIEZ TOUT ÇA, JE VAIS M'ARRANGER
CINE
PALACE
DRÔLE DE HUN !
HEUR
POLICE
EH, ERNEST ! LE PATRON VEUT TE VOIR !!
J'Y VAIS !
VOUS VOULIEZ ME VOIR COMMISSAIRE ?
AH, OUI ! ENTREZ PHANNOT
.. ET CETTE ENQUÊTE SUR LE LIVRE DE CUISINE TARTARE ?
ÇA M'IJOTE PATRON ÇA M'IJOTE, JE ME DEMANDE S'IL N'Y AURAIT PAS...
.. DES DESSOUS POLITIQUES À L'AFFAIRE
QUELQU'UN .. MMH .. QUELQU'UN QUI AURAIT INTÉRÊT À .. COMPROMETTRE LES RELATIONS FRANCO-TARTARES PAR EXEMPLE ..

De verjaardag van **A. den Dooier** (de schrijver van o.a. *Dorp in de rivier*) op 29 februari jongstleden, is voor de voorzitter van de **Vriendenkring**, D. Matena, een ongeluksdag gebleken. De leden van de Kring vernamen uit opeenvolgende rondschrijvens dat slechts 1 lid de moeite had genomen een felicitatiekaartje te sturen (wat de voorzitter ertoe bewoog alle leden - behalve die ene - te degraderen), dat zij door de voorzitter werden uitgenodigd op de 29e een feestmaal bij te wonen, vervolgens dat de Posterijen deze uitnodigingen te laat had bezorgd, zodat de voorzitter een hele middag had zitten wachten op de feestvierders én het feestvarken - tevergeefs, en tenslotte dat de voorzitter had vernomen dat de leden wel degelijk Den Dooiers verjaardag hadden gevierd, echter bij Den Dooier thuis. U begrijpt dat de heer Matena gebelgd was over deze minne streek van de Bard. Hij kondigde dan ook aan zich vanaf heden volledig te distanciëren van de Mens Den Dooier en zich enkel nog bezig te houden met de Artiest Den Dooier. De Kringleden wachten inmiddels met spanning af of het eerste nummer van het Kringblad onder deze omstandigheden nog wel zal verschijnen...

Vorige keer vergeten: **Skunky in: The gangster,** een fraai uitgevoerd boekje (52 pag. liggend A5 in zwartwit met kleurenfoto op de voorkant) van Ruud Bleeker. Gagstrips die eerder in diverse amateurbladen verschenen. Soms aardige ideeën, maar het tekenwerk en de uitwerking van de grappen zijn (nog) net iets onder de maat. Ruud schreef ons dat hij correspondeert met Henk Kuijpers, Robert van der Kroft en W. Vandersteen, dus wellicht wordt het nog wel eens wat. Skunky is te koop in diverse stripwinkels en door overmaking van ƒ 6,50 op bankrek. 37.06.15.158 tnv. R. Bleeker te Sneek (NL).

Rare Jongens is een losbladige uitgave - duidelijk recht uit de computer - waarin allerlei dingen inzake strips zullen worden gekatalogiseerd. Het leukste uit het eerste nummer (dec 87) is het encyclopedisch gedeelte waarin je allerlei verwijzingen en randverschijnselen kunt vinden. Het *systeem* waarin wordt opgeslagen lijkt echter wat overdreven. Zo kun je de verwijzingen in *Asterix en de Belgen* naar Eddy Merckx (plaat 39 plaatje 6) en Jansen en Janssens (31:8) vinden onder resp. *Uderzo 3.2 Asterix 24.2.1.39.6* en *Uderzo 3.2 Asterix 24.2.2. 31.8*. Met name interessant is het signaleren van zaken die niet meteen voor de hand liggen, zoals verwijzingen naar Belgische ministers van vlak na de oorlog in een *Nero*-verhaal uit 1950, *met* foto's (*Sleen 3.2 Nero (Het Volk) De Juwelen van Gaga-Pa 2.1.89.1*) of de verwijzing door Margerin in *Briljantine Rock* naar de film *Planet of the Apes* (*Margerin 3.2.3.2.2.14.7*). Rare Jongens is te koop in Tistjen Dop. Iedereen wordt uitgenodigd om informatie te sturen. Re(d)aktieadres: Patersstraat 88, 2300 Turnhout, tel 014/42.88.29.

AGENDA

Op **zaterdag 9 april** vindt in Eindhoven voor de vijfde keer de **Zuidnederlandse Stripbeurs** plaats, met wederom 200 meter ruiltafels en een grote veiling(om 14.30 uur). Dit alles tussen 10 uur 's ochtends en 5 uur 's middags in het Wirogebouw, hoek Wirostraat en Tivolilaan. Toegang ƒ 2,50/50 Bfr. (iedereen kleiner dan 1½ mtr. en stripschapleden gratis). ZozoLala is er ook. Informatie: Loek Donders, 077-826379.

Op zaterdag 21, zondag 22 en maandag 23 mei a.s. organiseert VZW Vlaanderens Stripgebeuren in Kortrijk (B.) STRIP 88, een manifestatie die tegenwicht moet gaan bieden aan de Strip-3-daagse en Angoulême. In een grote tent op de Veemarkt zijn stands van uitgeverijen en stripwinkels te vinden, in de binnenstad is een ruilbeurs en in het Stadhuis en de Concertstudio zijn diverse exposities (van o.a. Boucq, Pleyers en Schuiten) te bekijken. Meer informatie: 091/25.75.35 of 056/22.00.33 of 056/20.30.70.

Nieuwe titels: de volgende *Lucky Luke* wordt *De Pony-Express*, op tekst van Fauche en Léturgie; de nieuwe *Freddy Lombard* heet *Les insurges de Budapest* (dit najaar in het Frans); verder kijken we uit naar *Yoko Tsuno-Le matin du monde* en *Marsupilami-L'orphelin au bout du monde*.

"Geschiedenis getekend"

Een aantal geschiedenisstudenten van de universiteit van Leuven bereidde een tentoonstelling over de geschiedenis in de strip voor; een projekt dat uiteindelijk begeleid werd door een verzameling teksten over historische strips en wat daar nou wel en niet aan deugt. Welke fouten worden er gemaakt in de portrettering van de personages, in hun kleren en omgeving, in de plaats- en tijdsaanduidingen en welke stripauteurs geven blijk van opmerkelijke kennis van de tijd die ze beschrijven? Alle belangrijke, historisch gesitueerde strips van de laatste tijd komen in deze bundeling aan bod.
Een boeiend stukje stripstudie, dat voor de prijs van ƒ 17,50/325 Bfr. bij Zet.El verkrijgbaar is. Wees er snel bij, want er rest nog maar een honderdtal exemplaren van dit luxe uitgegeven boekwerkje (gebonden, luxe papier, ruim 100 pagina's), dat tegen kostprijs door ons wordt verkocht en dat niet te koop is in de boekhandel. Volgende keer komen we uitgebreid op deze uitgave terug.

DE LODEN OGEN

door Alberto BRECCIA en Héctor OESTERHELD.

84 pagina's groot formaat (25x34 cm.), in linnen gebonden. Met een speciale, gesigneerde prent. Beperkte oplage 400 ex. Binnenkort in de winkel.

ƒ 79,50 / 1510 Bfr.

STRIPVOORSPELLING

Onderstaande albums zijn gerangschikt naar de door de uitgever opgegeven verschijningsdata. Deze wijken geregeld af van de werkelijkheid. Achter elk staat de prijs in Hfl/Bfr, voor zover bekend. Het cursieve commentaar is voor rekening van de redaktie.

Week 14 – 4 april t/m 10 april

ROBBEDOESALBUM 188, Dupuis; 18,50/325 gekart.
RUSS BENDER SPECIAL (Bert Bus) Oberon; 4,95/90. *SF uit EppoWV.*
SMURFEN 13: De Smurfjes (Peyo) Dupuis; 7,50/130. *Waarin 3 Smurfen Smurfjes worden, en een Smurfinnetje erbij smurfen. Zodat er weer vier nieuwe modellen zijn voor de Smurfenmacaroni.*
SOEPERMAN SPECIAL (Uilenbroek/Ritstier) Oberon; 4,95/90

Week 16 – 18 april t/m 24 april

BESSY NATUURCOMMANDO: Olie op de golven (Broeckx) Standaard; 4,95/90 en 75,00 luxe gebonden, genummerd en gesigneerd, verkrijgbaar bij de Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee.
BIEBEL 9 (Ikke) Standaard; 4,95/90
FAMILIESTRIPBOEK 2, Standaard; 17,95/295
JEREMIAH 13: Strike (Hermann) Dupuis; 7,50/130. *Hopelijk is het papier goed, zodat de prachtige kleuren tot hun recht komen.*
JEROM 28: De witte Gibon (de Rop) Standaard; 4,95/90
OOM DAGOBERT 39: Het gulheidsserum, Oberon; 6,75/130
ROBERT EN BERTRAND 79: De ronde van Frankrijk (van Riet/Meul) Standaard; 4,95/90. *Gesponsord door Vandersteen.*
RODE RIDDER 104: De monsterman (Biddeloo) Standaard; 4,95/90
RODE RIDDER 105: De bewaker (Biddeloo) Standaard; 4,95/90. *Herdrukken in kleur. De bewaker kan weer achter het monster aan.*
SUSKE EN WISKE 214: De parel in de lotusbloem (Geerts) Standaard; 5,50/90. *Herdruk van het 'gouden' album.*
THEODOOR CLEIJSTERS 3: Marie Rechtdoorzee (Le Gall/Yann) Dupuis; 13,50/235 gekart. *Uitgesteld van wk 10. Zie Goed Nieuws.*

Week 17 – 25 april t/m 1 mei

DONALD DUCK POCKET 38, Oberon; 6,75/130
HUURLING 1: De helse formule (Segrelles) Arboris; 7,95/150 en 15,95/320 gekart. *Herdruk met iets andere voorplaat. 1988 wordt bij Arboris het 'Segrelles'-jaar...*
HUURLING 3: De zwevende vesting (Segrelles) Arboris; 7,95/150 en 15,95/320 gekart. *Herdruk, nu bij Arboris en ook slappe kaft.*
STRIP/ART REEKS 1: De W van Wraak (Loustal, teksten van Topin) Arboris; 24,95/495 gekart. *Spionageverhaal met illustraties.*

Verder verschijnt in april

CHICK BILL 55: Kid-de-revolverheld (Tibet/Greg) Lombard; 7,50/130
COLLECTIE CHARLIE PLUS 2: De tombe van de Hardwoods (Paape-Sohier/Dufaux) Dargaud; 8,90
COLLECTIE PREMIÈRE 9: De reizen van Takuan 1 - De bezetene (Simeoni/Le Tendre) Dargaud; 14,95/295 gekart. *Fantasyverhaal door de schrijver van Op zoek naar de Tijdvogel (zie ZL 37).*
DOMMEL 17: Je bent onweerstaanbaar (Dupa) Lombard; 7,50/130. *Hier hoeven we niets meer aan toe te voegen...*
MARIA EN GIEL 4: De kracht van de maïs (Magda/Lamquet) Lombard; 7,50/130
TITANIC REEKS 21: Villa Duisternis (Ferrandez/Rodolphe) Dendros; 15,95/320 gekart. *Goede policier van de makers van De man met de klauw.*
TITANIC REEKS 22: Frank Cappa 3: In Brazilië (Sommer) Dendros; 15,95/320 gekart.
VERHALEN EN LEGENDEN: Rork 3 - Het kathedralenkerkhof (Andreas) Lombard; 16,95/295 gekart. *Eerste deel ven een nieuwe, 5-delige cyclus. Het volgende deel verschijnt in september.*
ZEER LUXE-REEKS 3: Mort Cinder -De loden ogen (Breccia/Oesterheld) Zet.El; 79,50/1510 gekart. *Luxe uitgave, zie adv.*

Week 18 – 2 mei t/m 8 mei

COSEY I: Reis naar Italië (Cosey) Dupuis; 17,50/295 gekart. *Lang verwacht.*
DE DRABBELS I: De grote angst (Dodier/Makyo) Dupuis; 7,50/130. *Al uitgesteld vanaf week 10.*
VOLWASSENENREEKS 3: Zetari -De dromende god (John M. Burns/Lodewijk) Oberon; 9,95/185. *Eerder verschenen in Panorama (NL).*

Week 19 – 9 mei t/m 15 mei

DOORZON 2: Geloof, hopen liefde (De Jager, Stevenhagen) Oberon; 17,95/360 gekart. *Herdruk met 4 extra pagina's A t/m Z Gazet.*
LUXE REEKS 12: De erfgenaam (Gillon) Arboris; 21,95/425 gekart *Sex-strip, vervolg op De Overlevende (Géén Krigstein, maar wel mooi getekend).*
SJAKIE 17: Kopzorgen! (Gilliat/Baker) Oberon; 6,75
STRIP/ART REEKS 2: Buitenspel: De geschiedenis van de dood van het voetbal (Bilal/Patrick Cauvin) Arboris; 24,95/495 gekart. *Liggend formaat.*

Week 20 – 16 mei t/m 22 mei

BUCK DANNY SPECIAL 11: Gevaarlijke opdrachten (Hubinon/Charlier) Dupuis; 27,95/495 gekart.
LAIYNA 2: De teloorgang van de elfen (Hausman/Dubois) Dupuis; 17,50/295 gekart. *Sprookje.*

Week 21 – 23 mei t/m 29 mei

DONALD DUCK DUBBELALBUM 18, Oberon; 8,50/175.

Week 22 – 30 mei t/m 5 juni

BESTE VERHALEN VAN DONALD DUCK 55, Oberon; 6,75/130
ELFQUEST 15: Aanslag in de bergen (R. Pini/W. Pini) Arboris; 6,95/140.
SODA 2: Brieven aan Satan (Warnant/Tome) Dupuis; 17,50/295 gekart.
S.O.S. GELUK I (Griffo/Van Hamme) Dupuis; 17,50/295 gekart.
STRIPJAARBOEK '87-'88, Arboris; 19,90/395

Verder verschijnt in mei

ALEX: Het paard van Troje (J. Martin) Casterman; 7,25/130 *Wel goed natuurlijk, maar eigenlijk altijd hetzelfde.*
ERGÜN 2: Ergün speelt hoog spel (Deubelbeiss/Peeters) Casterman; 7,95/140. *Ergün belandt op een casino-planeet.*
FRANK FALKO I: De prijs van het bloed (De la Fuente/Cortegianni) Novedi; 6,95/130.
IVOR: Als een valk (Zoran) Lombard; 7,50/130.
KAPITEIN ROGERS: De oorlogspijp (Cavazzano/Pozzin) Lombard; 7,50/130.
MODOU I: Redt de prins (Brass/Pascale) Casterman; 7,25/130. *Voor de jeugd.*

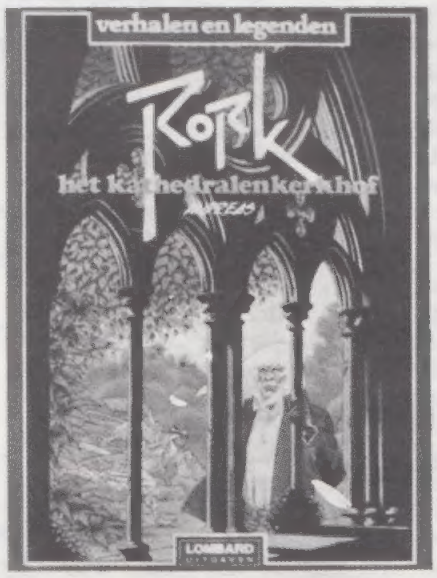

QUICK & FLUPKE: Wat een ramp! (J. de Moor) Casterman; 7,25/130
SNEEUW 2: De ravendood (Gine/Convard) Lombard; 7,50/130. *Aardig, maar niet meer dan dat.*
STAN CAIMAN I (Thomas) Dargaud; 14,95 gekart. *Playboy Kaaiman? Weer zo'n wansmakelijke Dargaud-titel.*
TANGY & LAVERDURE: Verboden zone (Serres/Charlier) Novedi; 6,95/130. *Of wordt-ie weer uitgesteld?*

WORDT VERVOLGD ROMAN: De Chninkel (Rosinski/Van Hamme) Casterman; 24,90/475. *Leuk, maar de boodschap overslaan.*
WORDT VERVOLGD SELECT: Dieter Lumpen (Pellejero/Zentner) Casterman; 12,50/225. *(Onder voorbehoud).*
WORDT VERVOLGD SELECT: De Duistere Steden: De weg naar Armilia (Schuiten/Peeters) Casterman; 12,50/225. *Teksten, illustraties en stripverhaal.*
IJZERSNAVEL: IJzersnavel op de Mont St. Michel, Lombard

Verder verschijnt in het tweede kwartaal

ATOMIUM REEKS 22: Cafe Paquito, Loempia; 9,90 gekart. *Was Buldog Reeks.*
ATOMIUM REEKS 23: Hotel Gagarin, Loempia; 9,90 gekart. *Zie hierboven.*
DE BALLONVAARDER 2: Ziet ze vliegen (Wouter) Van den Bossche; 6,00. *Vlaamse humor.*
BAKELANDT 40 (Leemans) Hoste; 5,50.
BOB A. (Stevenhagen) ABOP; 7,50. *Onderwijshumor.*
CALCUTTA I: Martine (Colber) Loempia; 16,90.
CALCUTTA 2: Nada, intiem dagboek (Colber) Loempia; 16,90. *Zwart-wit porno, maar dat vermoedde u al...*
COLLECTIE CONCORDE I: De ideeën-dealer (Cossu/Berthet) Blitz; 24,95 gekart. *SF, uit het fonds van Glénat. Goed getekend, maar het verhaal valt bar tegen.*
COLLECTIE CONCORDE II: Blauw water (Vatine/Cailleteau) Blitz; 24,95 gekart. *Vatine is leerling van Mezières; SF.*
COLLECTIE KRONIEKEN III: Zoeloeland I -Als een vlucht zwaluwen (Ramaioli) Blitz; 24,95 gekart. *Van de tekenaar van De Franse indiaan (enkele albums bij Dupuis).*
COLLECTIE METRO 3: Mono Jim (Maltaite/Desberg) Blitz; 24,95 gekart. *Maltaite en Desberg met een volwassener produkt dan hun Agent 421.*
CREATION 3: De verliezer krijgt alles, Loempia; 21,90 gekart.
CREATION 4: Acid Adam, Loempia; 21,90/420 gekart. *Debuutreeks in zwart-wit.*
DAMPIERRE I: De zwarte dageraad (Swolfs) Glénat; 16,95 gekart. *Nieuwe serie van de tekenaar van Durango.*
DISNEY STRIPREEKS 1: Kleine Hiawatha, Loeb; 7,50.
DISNEY STRIPREEKS 2: Dombo, Loeb; 7,50.
EGYPTISCHE NACHTEN, 18,50. *Porno tussen de pyramiden.*
EINDE VAN DE EEUW 3: Chooz (Santi/ Bucquoy) Alpen; 21,95 gekart. *Voortzetting van de Ansaldi Reeks.*
FC KNUDDE 25 (Toon) Vrijbuiter; *Knudde wijn behoeft geen krans*
FOLLIES 10: Roofdieren (Merezette) Loempia; 7,50.
JOOP KLEPZEIKER 5 (Schreurs) CIC; 9,95.
KIEKEBOE 40 (Merho) Hoste; 5,50.
KNIER ZWELLEVER 1: Het ellendige hartverscheurende leven van Knier Zwellever (Schreurs) CIC; 19,95. *Herdruk.*
KOFFIEKRINGEN I (Schreurs) CIC; 9,95. *Kantoorgrappen uit het personeelsblad van de PTT.*
OOSTFRONT (Werner/Algoet) Ansaldi; 19,90 gekart.
PERCEVAN I: Het land van Aslor (Luguy/Leturgie) Blitz; 24,95 gekart. *Hoofdpersonen zijn copieën uit Asterix.*
RETEP 3 (Schreurs) CIC; 9,95.
ROOD SEPTEMBER (Werner) Ansaldi; 19,90 gekart. *W.O. III.*
URBANUS 4: Urbanus op Uranus (Linthout/Urbanus) Loempia; 5,95 *Herdruk in kleur.*
URBANUS 17: De kleine tiran (Linthout/Urbanus) Loempia; 5,95
URBANUS 18: Het lustige Kapoentje (Linthout/Urbanus) Loempia 5,95/110.
WIND DER GODEN 3: De vergeten man (Adamov/Cothias) Glénat; 16,95 gekart. *Het geweld is tenminste niet zo overdreven als in "De waters van Dodemaan".*
DE ZEVEN LEVENS VAN DE SPERWER 4 (Juillard/Cothias) Glénat; 16,95 gekart. *Beste reeks van Juillard. Staat garant voor historisch amusement.*

WE HADDEN HET KUNNEN WETEN...
(niet aangekondigd maar toch verschenen)

COLLECTIE KRONIEKEN 2: Goudrovers (Juillard/Olivier) Blitz; 21,95 gekart. *Juillard is "in", dus we geven maar alles van hem uit.*
CREATION 1: De ogen van Louise (Herody) Loempia;21,90 gekart.
CREATION 2: De klauw van de beer (Herody) Loempia; 21,90/420 gekart.
MICHEL VAILLANT: Uitdaging op de wallen (Graton) Graton Editeurs; 7,25. *Néé, niet die.*
ZWART-WIT REEKS 50: Distel: De omgekeerde wereld (Borge & Joanika Ring/Hartog van Banda) Oberon; 7,95. *En dat was het dan.*

Zwijnerij

EMIELS COLUMN

Kijk. Stripfanaten heb je in soorten en maten. Ikzelf ben een nogal serieus geval. Deze jongen is gek genoeg om van Nijmegen naar Brussel te gaan om er strips te laten signeren. Dat gebeurt dan tijdens de jaarlijkse boekenbeurs aldaar. Soit. Er zijn tenslotte gevaarlijker fanatismen.
Nu is het zo, dat ik niet alleen behept ben met bovengenoemde "obsessie", maar ook met een geldgebrek waar het trio Lubbers-Ruding-Deetman een voldaan gevoel van moet hebben. Wat ik wil zeggen is dit: ik ga dan wel 1x per jaar naar Brussel, maar dan wil ik graag zoveel mogelijk tekeningen halen, en tegenwerking of lullig gedrag van een uitgeverij kan ik niet gebruiken.
Ziehier: veel standhouders hebben hun eigen systeem. Sommigen redeneren van "je weet hoe laat het begint, zorg maar dat je er dan bent om in de rij te gaan staan". Prima. Anderen delen bonnetjes uit met nummers erop. Ook dan moet je redelijk op tijd zijn; je nummer mag niet *te* lang geleden aan de beurt zijn geweest. Evident voordeel is dat overbodig gedrang voorkomen wordt. Nog beter.
Het beste systeem wordt echter door Dupuis gehanteerd. Daar worden dubbele bonnetjes uitgedeeld. Eén wordt op het boek geplakt en op dat nummertje schrijf je je naam. Je laat het boek dan achter. De auteurs signeren de boeken dan op nummervolgorde. Het tweede, corresponderende bonnetje dient ervoor om later je eigen (inmiddels gesigneerde) boek op te halen. Zo heeft iemand zijn handen en tijd vrij voor de jacht op andere (hand)tekeningen. Prachtig (althans, dat denkt een naïveling als ik). Ware het niet dat je als stripliefhebber in een enkel geval (zo ook hier) overgeleverd bent aan de grillen en volstrekte willekeur van een puberaal klotejochie. Als het overige personeel (met uitzonderingen natuurlijk) ook nog allesbehalve correct is, is het leed nauwelijks te overzien. Het zojuist genoemde etterbakje speelt het klaar om zeker een uur voor de aangekondigde tijd te beginnen met uitdelen van bonnetjes. *Als* ik nog een bonnetje krijg, is het nummer daarvan zó hoog, dat signeren uitgesloten geacht moet worden. Dat is me een paar keer overkomen: weggestuurd met de mededeling dat het nog lang niet begint. En dan te merken dat-ie ongeveer achter mijn rug begint met het uitdelen van bonnetjes aan anderen. Toen ik besloot om dat te voorkomen en extra vroeg naar de "bonnenhoek" te gaan, speelde het varken het klaar om mij, voor bijna de halve verdieping, in de zeik te zetten vanwege mijn gebrekkige kennis van het Frans. Hij vertelde me *luid* en vooral *langzaam* dat ik niet voor de stand moest blijven staan. Bovendien legde het misbaksel (mijn woordkeuze is nog flatteus) een satanische ijver aan de dag om te controleren of de aangeboden boeken wel aldaar, tijdens de beurs, gekocht waren. Deze eis is een uitgeverij van het formaat Dupuis onwaardig. Ze zullen er in totaal niet veel meer boeken door verkopen en het beetje geld dat ze verdienen door de winkelierskorting mee te pikken, mag voor zo'n uitgever geen argument van belang zijn.
Het is, dat Dupuis de laatste tijd ook hard-cover delicatessen serveert (Cossu, Michetz), anders had deze jongen de moed allang opgegeven.

Emiel

Alle artikelen uit deze rubriek zijn verkrijgbaar door overmaking van het totaalbedrag naar postgiro 32 5 39 37 of Amro Bank rek.nr. 44.06.30.959, tnv. Stichting Zet.El te Nijmegen. Bij Titanic-index, Zeer Luxe Magazines en Stripspecial ƒ 1,00 voor verzendkosten optellen bij het totaalbedrag per bestelling. De rest is inklusief verzending. Leveringstijd plm. twee weken.

Wij zijn steeds op zoek naar uitbreiding voor deze rubriek. Heb jij ook een handige index van een tijdschrift of auteur gemaakt? Neem kontakt op met de ZL-redaktie!

ZL POST service

TANTE LENY PRESENTEERT / MODERN PAPIER / GEKLEURDE OMELET / TALENT-INDEX: volledig overzicht van de strips in deze vier bladen, plus een herdruk van de zeldzame Talent nr.6A (40 pag. A5) ƒ 7,50

ZEER LUXE MAGAZINE: verz melde knipsels betreffende de Zeer Luxe-Reeks.
Nr.1: Vandermeij (8 pag. A5) ƒ 0,75 (+1)
Nr.2: Andreas (24 pag. A5) *uitverkocht*
Volgende nummers in voorbereiding.

STRIPSPECIAL: verschenen tgv. de Tweede Nijmeegse Stripdag (27-4-1986). Strips van zeven Nijmeegse amateurtekenaars (40 pagina's zwartwit A5) ƒ 1,50 (+1)

TITANIC-INDEX: overzicht op titel en op auteur van de nummers 1 t/m 25 van het maandblad Titanic (4 pag. Titanicformaat op stevig papier) ƒ 2,50 (+1)

ZOZOLALA KLASSIEK: de eerste 12 nummers integraal herdrukt, met toevoeging van 5 extra strippagina's en informatie over Stichting Zet.El. 190 pagina's zwartwit, slappe kaft met linnen rug ƒ 30,00

STRIP-KAARTEN: 7 kaarten met tekeningen van Servais, Comès, Varenne, Giardino, Bert Vandermeij, Erika Raven en Frissen. Bekend van de omslag van ZL 25, maar wel op steviger papier (zwartwit) ƒ 2,75

ERIKA RAVEN, winnares van de Stripgidsprijs 1987, maakte exclusief voor Z.L. een zeefdruk in 5 aquareltinten (zie vorig nummer voor afbeelding). 40 x 60 cm. genummerd en gesigneerd. ƒ 30,00

THE RIVER: op "Apocalypse Now" geïnspireerde zeefdruk van Bert van der Meij. in de kleuren zwart en groen. 60 x 84 cm. genummerd en gesigneerd. ƒ 35,00

HIS MASTER'S ~~VOICE~~ FUCK: strip van Bert van der Meij. Per post slechts beperkt leverbaar (36 pag. 15 x 15 cm.) ƒ 4,95

SODOM: zeefdruk van Ben Jansen. Formaat 50 x 70 cm. Nog enkele exx. ƒ 15,00

ZET.EL PROUDLY PRESENTS: B. Krigstein

DE OVERLEVENDE
en andere verhalen

by BERNARD KRIGSTEIN, a Master of Comic Book Art.

9 classic EC stories, packed with SUSPENSE, DRAMA and IMPACT! You'll REGRET it for your lifetime if you don't SUBSCRIBE NOW!

60 pages b&w, 10 x 14 inches; linnen hardcover with dustjacket; PLUS an exclusive signed and numbered BOOKPLATE by the artist; limited edition of 400 copies; Dutch translation.

UNIQUE: FIRST BOOK PUBLICATION OF KRIGSTEIN ART IN THE WORLD!

Subscription price: f 55,00 / 1045 Bfr.
Regular price: f 69,50 / 1320 Bfr.

SUBSCRIPTION possible till JUNE 1st 1988 at your local dealer's or Zet.El Nijmegen (giro 3253937 or bank 44.06.30.959).

Zeer Luxe Reeks 4.